

1.3.41

DE NEDERLANDSCHE
GEREFORMEERDEN
EN HET INDEPENDENTISME IN
DE ZEVENTIENDE EEUW

DOOR
DR D. NAUTA

1936

H. J. PARIS * AMSTERDAM

INHOUDSOPGAVE

	Bladz.
INLEIDING	7
RELATIES DER GEREFORMEERDEN MET HET INDEPENDENTISME	9
BEDENKINGEN DER GEREFORMEERDEN TEGEN HET INDEPENDENTISME	19
SAMENVATTENDE BESCHOUWINGEN	28
TOESPRAKEN	33
BIJLAGE I - Extracten uit de Acta der Classis Walcheren omtrent de verhandelingen in zake de beroerten in Engeland	37
BIJLAGE II - Missive van de predikanten Johannes van Dorth en Abraham Wilsens aan de Classis Walcheren (27 September 1644)	50
AANTEKENINGEN	54

Mijne Heeren Directeuren en Curatoren, Professoren en Doctoren, Dienaren des Woords, Dames en Heeren Studenten, en Gij allen, die deze plechtigheid met Uw tegenwoordigheid vereert,

Zeer geachte Toehoorders!

INLEIDING

Het is nu ruim tien jaren geleden, dat de „Reformierte Bund” in Duitschland zijn eerste dusgenaamde „Theologische Woche” belegde. Bij die gelegenheid refereerde en discussieerde men over het vraagstuk der kerk, een vraagstuk dat momenteel zich nog steeds in het brandpunt der theologische belangstelling bevindt. Het was reeds 1927 geworden, voordat de toen gehouden referaten in druk verschenen, aangevuld met een rede, welke Professor A. Lang in Halle had uitgesproken, over het congregationalistische kerkbegrip.¹

Lang begint deze belangwekkende verhandeling met de opmerking, dat men in Duitschland wel aan de cultureele en de staatsrechtelijke beteekenis van het congregationalisme de noodige aandacht heeft geschonken, maar daarentegen al te veel heeft verzuimd eveneens aan zijn dogmatische en kerkrechtelijke beteekenis volle recht te laten wedervaren.²

Hoe deze zaak nu ook in Duitschland moge staan, voor wat Nederland betreft wil ik even vastleggen dat de bedoelde klacht in dezelfde sterke mate niet geldt. Reeds in 1883 heeft Dr A. Kuyper in zijn bekende „Tractaat van de reformatie der kerken”, naast het Roomsche, het Luthersche, het Gereformeerde en het Collegiale stelsel van kerkregering, ook het

Independentistische als een geheel eigen type geteekend.³ En, om niet meer te noemen, het behoort mede tot de uitnemende verdiensten van mijn voorganger op dezen kathedraal, van Dr H. H. Kuypers, dat hij, zoowel op zijn colleges als in zijn *Heraut*-artikelen, de kenmerken van ditzelfde kerkrechtelijk systeem heeft geschetst, en met het fijne ontleedmes zijner critiek bewerkt.⁴ Maar al wil ik dit met nadruk vooropstellen, het valt tegelijk niet te loochenen, dat wij ook in ons land van litteratuur over het aangeduide onderwerp slechts schaars zijn voorzien. Is er, wat de Pilgrimfathers en hun verdiensten betreft, nog wel het een en ander te noemen, de opvattingen der Independenten omtrent de kerk zijn in deze eeuw geen enkelen keer tot voorwerp van een opzettelijk onderzoek gemaakt.⁵

Nu is dit feit ook niet onbegrijpelijk. Wij hebben immers altijd te kampen met de groote moeilijkheid, dat de bronnen voor de kennis van het Independentisme in de Nederlandsche bibliotheken nagenoeg geheel ontbreken, en dat het voor de bestudeering daarvan onvermijdelijk is naar Engeland te reizen.⁶ Hetzelfde bezwaar geldt echter niet, wanneer wij ons onderwerp van een anderen kant benaderen en letten op de bestrijding, die de bedoelde opvattingen ten onzent hebben ondervonden. Voor een dergelijke studie zijn voldoende bronnen beschikbaar. En er is, dunkt mij, inderdaad plaats voor een opzettelijk onderzoek naar wat de Nederlandsche Gereformeerden in de zeventiende eeuw tegen de congregationalistische denkbeelden in zake de kerk hebben ingebracht.

Nog één inleidende opmerking moet ik maken alvorens op mijn onderwerp over te stappen. Wanneer ik in mijn rede over Congregationalisten of Independenten handel, dan vat ik onder deze benaming tevens de Brownisten, de volgelingen dus van Robert Browne, samen. Of er tusschen hen en de latere In-

dependenten verschil heeft bestaan, is een vraag, welke in dit verband gevoeglijk kan blijven rusten.⁷ Want ten opzichte van hun opvattingen omtrent de kerk valt er tusschen beide groepen zoo duidelijke overeenkomst te constateeren,⁸ dat die samenvoeging wel bij niemand op gegronde bezwaren zal stuiten.

*RELATIES DER GEREFORMEERDEN
MET HET INDEPENDENTISME*

Het zal in de eerste plaats noodig zijn, u een schets te leveren van de relaties, welke de Nederlandsche Gereformeerden in den loop der zeventiende eeuw met het Independentisme hebben gehad.

Algemeene bekendheid geniet het feit, dat reeds aan het einde der zestiende eeuw Brownisten, die in Engeland aan vervolging blootstonden, in ons land een toevluchtsoord hebben gezocht. Robert Browne zelf vestigde zich, tezamen met een klein getal zijner aanhangers, omstreeks 1581 te Middelburg, en vormde aldaar een gemeente. De komst van deze menschen, die met hun beschouwingen lijnrecht stonden tegenover de door politieke overwegingen beheerschte staatskerkideeën van koningin Elizabeth,⁹ bezorgde den Prins en zijn mannen niet geringe moeilijkheden. In Middelburg heeft hun verschijning blijkbaar niet nagelaten de aandacht te trekken. Wij vernemen althans, dat sommige Gereformeerden hun samenkomsten bijwoonden.¹⁰ Maar van eenige officieele bemoeiingen van kerkelijke zijde, of ook van een bepaald oordeel des kerkerads omtrent hun gevoelens is, voorzoover mij bekend werd, geen sprake geweest.¹¹

Tot zulk een kerkelijk judicium kwam het, eenigen tijd later, te Amsterdam, alwaar zich eveneens een groep dezer Brownisten, onder leiding van Henry Ainsworth en straks ook mede van Francis Johnson, had gevestigd.¹² De Engelschen hebben

het feitelijk zichzelf te wijten gehad. Want hoe was de gang van zaken? Toen één hunner ouderlingen, Matthias Sladus, naar de Gereformeerde kerk was overgegaan, en vervolgens aan de Latijnsche school benoemd werd tot conrector,¹³ poogden zij dezen voor zich te herwinnen, door hem in een elftal artikelen hun bezwaren tegen die kerk kenbaar te maken. Op den toestand in de Amsterdamsche kerk hadden zij tegen, dat de gemeente nooit in haar geheel kon vergaderen, dat de heiliging van den dag des Heeren niet tot haar recht kwam, dat toezicht op den kerkgang der leden onmogelijk was, en dat men de publieke handelingen van excommunicatie of anderszins niet naar behooren kon uitoefenen. Voorts werd de Doop er ten onrechte bediend aan kinderen van degenen, die zelf geen leden der gemeente waren, en ontbrak het aan de noodige zorg voor de gedoopten. Dat men het Onze Vader alsmede andere formuliergebeden gebruikte, moest afgekeurd worden. En hoe durfde men in de vroegere kerkgebouwen der Roomschen, die afgodische kerken van den antichrist, nog altijd vergaderen! De wijze, waarop de Gereformeerden in het noodige onderhoud hunner predikanten voorzagen, was allermint in overeenstemming met Christus' ordinantie in 1 Corinthe 9:14. Evenmin was het in orde, dat er jaarlijks in den kerkeraad verandering plaats had en de leden niet voor het leven daarin zitting hadden. Het huwelijk, dat immers naar zijn aard geheel tot het burgerlijke leven behoorde, moest men niet, gelijk gewoonte was, in de kerk bevestigen. De viering van vele feestdagen naast den dag des Heeren was al evenmin te rechtvaardigen. Tenslotte was ook de wijze, waarop door de Gereformeerden de tucht werd geoefend, volstrekt niet in overeenstemming met het gebod van Christus in Mattheüs 18:15-17; beteekende de afhouding van het Avondmaal de invoering van een nieuwe straf, welke de Heilige Schrift niet kende; en ging het niet aan om, gelijk

te Amsterdam gebeurde, degenen die gebannen waren, zonder genoegzame bewijzen van boetvaardigheid weer in de gemeente op te nemen.

Of Sladus met deze ernstig-klinkende bezwaren verlegen heeft gezeten, valt niet te zeggen. In elk geval heeft hij ze aan zijn kerkeraad medegedeeld.¹⁴ En het zal wel naar aanleiding hiervan zijn geweest, dat ter Particuliere Synode, welke in den zomer van 1599 te Alkmaar vergaderde, de aandacht werd gevestigd op het feit dat de Brownisten bezig waren verscheidene lidmaten onrustig te maken. De synode bepaalde zich toen tot het besluit, „dat elcke kercke, daer zij bevonden werden eenige onruste an te richten, by hare magistraet sal verzoeken, dat door autoriteyt der E. heeren Staeten daerin voorzien moge werden”.¹⁵

Veel effect schijnt deze beslissing echter niet te hebben gesorteerd. Want de Engelschen zijn op den eenmaal ingeslagen weg voortgegaan. In Februari van het jaar 1600 verschenen hun gecommiteerden zelfs in den kerkeraad. Zij beklagden zich, dat de kerkeraad sommigen uit hun kring, en nog wel menschen door hen geëxcommuniceerd of die hen belasterden, als leden had aangenomen, zonder er hen vooraf in te hebben gekend. Maar door bemiddeling van Arminius en Halsbergius werd hun te verstaan gegeven, dat de kerkeraad hen vooralsnog niet als een kerk had erkend, en de ingediende bezwaren daarom ook niet als een kerkelijke klacht kon accepteren; slechts als gewone particulieren zouden zij eventueel bij den kerkeraad met hun klachten kunnen verschijnen.¹⁶

De Brownisten hebben zich bij dit besluit niet neergelegd. Zij bleven hun grieven behouden, en hebben niet geschroomd er, een jaar later, op krasse wijze uiting aan te geven. Den 5den April 1601 klopten een zestal hunner — van degenen, aldus heet het in de Acta, „die haer seggen voorstanders te syn van de Engelse kercke binnen Amsterdam” —, bij den

kerkeraad aan. Eén uit hen las in het Latijn een lang relaas voor, om het vervolgens aan Plancius, die praesideerde, te overhandigen. De inhoud van het stuk betrof, aldus oordeelde de kerkeraad reeds bij eerste kennismeming, een zaak van gewicht. Het moesten ernstige beschuldigingen zijn, en indien niet, dan was het grove laster. Dit was het dilemma, waarvoor men zich geplaatst zag. Plancius gaf aan de Engelschen, eveneens in het Latijn, uit naam van den kerkeraad te kennen, dat hij het voor niet anders dan laster hield, en dat dit, met Gods hulp, te zijner tijd ook metterdaad zou worden be-
wezen.¹⁷

Waar hij met deze woorden precies op bedoeld heeft, blijkt uit de kerkeraadsnotulen niet. Ook het door de Brownisten ingeleverde relaas ging trouwens verloren. Wel weten wij, dat de kerkeraad, twee maanden later, de zaak bij de synode, welke dat jaar toevallig in Amsterdam vergaderde, aanhangig heeft gemaakt. Daar werden de zoo even reeds aangehaalde elf artikelen, of eigenlijk waren het er in dit geval slechts tien, omdat het bezwaar omtrent de al te spoedige wederopneming van geëxcommuniceerden er niet bij werd genoemd,¹⁸ naar voren gebracht als de redenen op grond waarvan de Brownisten zich van de „Ghereformeerde ghemeynten Jesu Christi hier te lande” afscheidden. De synode vond hierin toen aanleiding om zoo beslist mogelijk uit te spreken, dat deze menschen als scheurmakers waren te beschouwen; tevens heeft zij eenige maatregelen aan de hand gedaan, om te voorkomen dat het door hen opgevatte plan om de kerk des Heeren in Amsterdam te bannen, zou worden uitgevoerd.¹⁹

Een dergelijke even stellige uitspraak omtrent de Brownisten is mij van geen andere kerkelijke vergadering in ons land bekend.²⁰ Over het geheel genomen schijnen de kerken zich met deze vreemdelingen, die ook elders, als bijv. te Leiden, te Rotterdam en te Arnhem, gemeenten vormden, weinig te

hebben ingelaten. Indien zij slechts rustig voortleefden en tegenover de Gereformeerden geen geprononceerde houding innamen, gelijk in Amsterdam het geval was, bestond er voor zulke bemoeienissen niet direct aanleiding. Hun geringe aantal alsmede het taalverschil waren vanzelf factoren, welke aan het verkrijgen van een belangrijken invloed onder de Nederlandsche Gereformeerden wel in den weg moesten staan.²¹ Moeten wij dus concludeeren dat de kerkelijke vergaderingen met de Brownisten betrekkelijk weinig contact hebben gehad, wij komen bij het naslaan van de werken der theologen uit het eerste gedeelte der zeventiende eeuw tot geen ander resultaat. Nergens ontmoeten wij een opzettelijke bestrijding der congregationalistische denkbeelden. Alleen van Franciscus Junius is het bekend, dat hij met die opvattingen van meer nabij in aanraking is geweest.²² De roerige groep der Amsterdamsche Brownisten zond hem in 1598 een exemplaar hunner Confessie toe, welke toen in herdruk alsmede in Latijnsche vertaling verscheen.²³ Zij koesterden de hoop, dat Junius zich ten gunste van hun strijd tegen de Engelsche Staatskerk zou uitspreken. Dit feit gaf aanleiding tot een onderlinge correspondentie, in welke ook de Amsterdamsche predikanten Arminius en zijn Waalsche ambtgenoot Jean Taffin gemengd werden, en die, met eenige onderbreking, tot 1602 heeft geduurd. Junius heeft in deze correspondentie over de opstelling der bedoelde Confessie duidelijk zijn afkeuring te kennen gegeven en tevens nog andere bezwaren van formeelen aard naar voren gebracht. Tot een zakelijke bestrijding der Brownistische opvattingen is hij echter niet overgegaan. Het uitstrooien van twistzaden minde hij, volgens zijn eigen verzekering, niet; hij wenschte boven alles bedacht te zijn op den vrede der kerk. Ook achtte hij het in strijd met den eisch van Christelijke wijsheid, om zich over controversse kwesties uit te laten zonder vooraf de tegenpartij te hebben gehoord.²⁴

Eerst gedurende de veertiger jaren zijn de Nederlandsche Gereformeerden zich meer opzettelijk met het congregationalisme gaan inlaten. Niet bepaalde verschijnselen in het eigen land hebben hun daartoe aanleiding verschaft. De oorzaak van dit optreden moet echter worden gezocht in den gang der Engelsche gebeurtenissen. In Engeland geraakten Koning en Parlement met elkander in botsing, voerde een burgeroorlog straks tot het protectoraat van Cromwell en werden, met Cromwell, de Independenten op kerkelijk gebied een tijdlang oppermachtig. Reeds direct bij het ontstaan van deze verwickelingen was van verreichende beteekenis het besluit van het Parlement om het episcopaat in de Staatskerk af te schaffen. Natuurlijk moest toen het oude stelsel door een nieuwen vorm van kerkregering worden vervangen. Een zelfstandige beslissing werd in dezen door het Parlement niet genomen. Het riep voor dit doel de medewerking in van een vergadering, bestaande uit vrome en geleerde theologen, die, behalve in andere kwesties, ook in deze zaak van advies hadden te dienen. Nadat op reeds eerder genomen besluiten in dezen zin de goedkeuring des Konings niet was verkregen, besloot het Parlement eindelijk den 12den Juni 1643 deze vergadering samen te roepen. Zoo begon op den 1sten Juli van dat jaar de vermaarde synode van Westminster of, gelijk zij toentertijd meestal werd genoemd, de synode van Londen, haar werkzaamheden.²⁵

Met bijzondere belangstelling sloeg men in Nederland den loop dezer gebeurtenissen gade. De talrijke blauwboekjes, welke gedurende die jaren het licht zagen, bewijzen het.²⁶ Voor een niet gering deel waren het staatkundige overwegingen, welke dat interesse beheerschten. Maar toch waren er ook velen, die vooral uit kerkelijk gezichtspunt de zaken beschouwden. Nergens was dit misschien in zoo sterke mate het geval als in Zeeland, en dan weer speciaal op Walcheren. Daar werd het eerst — in den kerkeraad van Middelburg kwam het on-

derwerp op den 1sten Maart 1643 ter sprake — op den zorgelijken toestand der kerk in Engeland geattendeerd,²⁷ en deze zaak in een uitvoerig rapport bij de classis Walcheren ahangig gemaakt.²⁸ Men zag gevaren dreigen in Engeland, waar de beroerten al meer verergerden, en de macht der Roomschen, vooral in Ierland, bij den dag toenam. Besloten werd om bij de gemeenten op boetvaardigheid en vermeerdering van het gebed aan te dringen, en om aan deze zaak ook in de prediking bijzondere aandacht te schenken. Tot de overheden richtte men, schriftelijk en mondeling, het verzoek vasten- en bededagen uit te schrijven. Ook begeerde men dat de overheid pogingen zou aanwenden tot behoud der religie in Engeland. Aan de kerken van Engeland²⁹ werden brieven gezonden tot bemoediging, aan die van Schotland en aan die van Zwitserland om tot hulpverleening aan te sporen. Een collecte werd uitgeschreven voor de verdruchte Protestanten in Ierland, welke inzameling groote bedragen heeft opgebracht.³⁰

Er openbaarde zich dus bij de Walcherensche broederen een echt-Christelijk medeleven met de overzeesche Gereformeerden en hun moeilijkheden. Het is ditzelfde warme medeleven, dat hen heeft gedrongen om, toen ruchtbaar werd dat op de synode van Londen de zaak der „independentie” vrij wat moeite opleverde, hun stem te laten vernemen.³¹ Wat was namelijk het geval? Sedert October 1643 had deze synode de kwesties van kerkregeering ter hand genomen. Aanvankelijk was dit gegaan in goede harmonie, ondanks het feit dat verschillende opvattingen, ook die der Independenten, onder haar leden waren vertegenwoordigd.³² Doch al spoedig trad een wijziging in. Er rees verschil van gevoelen tusschen de Presbyterianen, die de sterkste groep van de vergadering uitmaakten, en de Independenten. Dit verschil bleef niet beperkt tot de mondelinge discussies bij de beraadslagingen. Door pam-

fletten werd de strijd ook onder het publiek gebracht. In den aanvang van het jaar 1644 gaven de Independenten een vermaard geworden pamflet van even dertig bladzijden, hun „Apologetical Narration”, uit, waarin zij hun ideeën in zake de regeering der kerk verdedigden.³³ Dit geschrift bleef ook te Middelburg niet ongelezen. Daar ontdekte men er heel wat in, dat tot nadeel strekte van de regeering der Gereformeerde kerken in Frankrijk, in Schotland en in de Nederlanden. Nader bijzonderheden omtrent de gebeurtenissen ter synode kwam men te weten door den Schotschen predikant in Veere, Mr. Spranch. Een en ander werd daarom aanleiding, dat de classis aan de Eerwaarde vergadering te Londen een schrijven richtte met het vriendelijk vermaan, om zich toch vooral wat de regeering der kerk betreft, en in het bijzonder ten aanzien van het stuk der independentie, te conformeeren met de Gereformeerde kerken van Schotland en Nederland.

Opsteller van dit schrijven was één der Middelburgsche predikanten, Willem Apollonius.³⁴ Apollonius heeft trouwens in heel deze zaak, gelijk als bij tal van andere kwesties, ter classisvergadering een leidende positie ingenomen.³⁵ Het sterkst is dit wel aan den dag getreden, toen de classis hem daarna opdracht verleende tot de opstelling van een geschrift tegen de Independenten.³⁶ Aanvankelijk lag het tevens in de bedoeling, dat dit geschrift uit naam der classis aan de Londensche synode zou worden toegezonden. Op dit voornemen is men echter teruggekomen, toen bleek dat het onderzoek der deputaten, aan wie de revisie van Apollonius' verhandeling was toevertrouwd, te veel tijd zou vorderen, terwijl de zaak drong. Zoo heeft Apollonius haar in October 1644, onder zijn eigen naam en met approbatie van de gedeputeerden der classis, naar Londen verzonden.³⁷ Op de Westminsterse synode heeft men van het geschrift, dat ook in druk verscheen, met instemming kennis genomen. Robert Baillie, één der af-

gevaardigden uit de Schotsche kerken, die zelf zoo scherp de dwalingen van het Independentisme zou bestrijden, kenschetste het als „a long and sharpe censure of the Apologetick Narration”.³⁸

Zeeland heeft zich in dezen bij uitstek verdienstelijk gemaakt. Hoe de kerken in de overige provinciën er tegenover hebben gestaan, kan ik niet zeggen. Alleen ten aanzien van de synode van Zuidholland weten wij, dat zij het optreden der Zeeuwsche kerken niet zonder sympathie heeft gevolgd.³⁹ Ook verscheidene vooraanstaande theologen hebben zich niet onbetuigd gelaten. Allereerst noem ik Gisbertus Voetius. Hij heeft in zijn disputaties, welke uit deze jaren afkomstig zijn, meermalen de Brownistische opvattingen ter sprake gebracht.⁴⁰ Voorts moet ik hier den ouderen Spanheim vermelden, die over de kwesties, door de Independenten aan de orde gesteld, in een brief aan den Schotschen geleerde David Buchanan zijn oordeel heeft gezegd.⁴¹ Het was slechts een beknopte uiteenzetting, welke eindigt met een verwijzing naar Voetius en Apollonius, en waaraan hij het gunstig judicium der Theologische faculteit van Leiden kon toevoegen.⁴² Eindelijk heeft eveneens Samuel Maresius, die op een reis naar zijn familie in Frankrijk bemerkte had, hoe men ook daar den wassenden invloed der Independenten in Engeland met bijzondere belangstelling gadesloeg, zijn meening in dezen ten beste gegeven. Merkwaardig is, dat hij hiertoe vooral aanleiding heeft gevonden in berichten, welke hem omtrent den invloed van, naar hij met stelligheid meende, Independentistische beschouwingen in Hongarije bereikten.⁴³

Gegevens genoeg dus om te bewijzen, dat het theologische Nederland gedurende de veertiger jaren der zeventiende eeuw alle aandacht heeft geschonken aan het Engelsche Independentisme. Nog een andere omstandigheid moet ik ter illustratie hiervan aanvoeren. Het is deze, dat er omstreeks die jaren

op de boekenmarkt blijkbaar plaats was voor geschriften, welke een critische beschrijving van de kerkelijke toestanden in Engeland boden. De kerkhistoricus Hornius leverde, onder den schuilnaam van Honorius Reggius, een dergelijk boekje in het Latijn. En — nieuw bewijs voor wat ik omtrent de Zeeuwsche kerken heb opgemerkt! — het werd door hem opgedragen aan de ouderlingen en de predikanten dezer kerken vanwege hun vroomheid en hun onverdachten ijver voor de Gereformeerde religie.⁴⁴ Meer nog zegt het feit, dat in de Nederlandsche taal, en dus voor een breederen kring bestemd, verscheen de „Historie der Beroerten van Engelandt”. Dit boek, dat anoniem is uitgekomen, had tot auteur Jacobus Lydius uit Dordrecht. Deze was als ambassade-predikant in Engeland geweest. Daar heeft hij toen volop gelegenheid gevonden om van een gansche reeks van Engelsche geschriften inzage te nemen, zoodat zijn boek op bronnen van den eersten rang steunt.⁴⁵

Gedurende deze periode, zoo mag ik aan het einde van mijn overzicht constateeren, zijn de Nederlandsche Gereformeerden met de kwesties, welke het Independentisme aan de orde stelde, het sterkst in aanraking geweest. Want na 1650 hebben zij zich slechts weinig meer in opzettelijken zin met dit onderwerp bezig gehouden. Onder hen, die dit nog wel hebben gedaan, verdient natuurlijk Johannes Hoornbeek apart vermelding. Het is van algemeene bekendheid, dat hij het tiende boek van zijn standaardwerk over ketterijen en secten aan de Brownisten heeft gewijd, en dat hij ons hierin een schat van historische bijzonderheden heeft medegedeeld.⁴⁶ Na de verschijning van de bekende Savoy-declaration in 1658, heeft hij zich nogmaals over de Independentistische gevoelens uitgelaten.⁴⁷ Maar van een nieuw, levendig contact met het Independentisme is geen sprake meer geweest.⁴⁸

*BEDENKINGEN DER GEREFORMEERDEN
TEGEN HET INDEPENDENTISME.*

Thans kom ik tot het tweede deel mijner taak, om namelijk de bedenkingen, welke door de Nederlandsche Gereformeerden zijn ingebracht tegen de Independentistische opvattingen, in een summier overzicht weer te geven.

Hierbij kies ik mij tot leidraad het reeds vermelde geschrift van Apollonius. Niet minder dan vijf overwegingen meen ik ter rechtvaardiging dezer keuze te kunnen aanvoeren. Allereerst pleit in haar voordeel de bekoring van het nieuwe; want, bij mijn weten, heeft tot heden nog niemand het bedoelde boekje tot object van een opzettelijk onderzoek gemaakt, terwijl het toch bij de beste kenners dezer kwesties in de zeventiende eeuw wel zoo hoog stond aangeschreven,⁴⁹ dat het een dergelijke studie ten volle waard moet zijn. Mijn volgende overweging is, dat Apollonius op Hoornbeek, die ten opzichte van deze vraagstukken gewoonlijk als de groote autoriteit wordt aangehaald, nog iets voor heeft. Door zijn uitweidingen van historischen aard, hoe interessant ook op zichzelf, maakt Hoornbeek het volgen van zijn betoog niet steeds gemakkelijk. Apollonius heeft daarentegen de in geding zijnde kwesties veel klaarder en scherper belicht; ook weet hij, hoewel zijn geschrift midden in den strijd is geboren, door zijn rustigen betoogtrant overtuigend te werken. Voorts krijgen wij bij Apollonius niet te kampen met een ernstig bezwaar, dat zich in dit opzicht bij Voetius voordoet. Deze heeft in geen zijner werken een opzettelijke, systematische bestrijding van het Independentisme geleverd. Zijn opmerkingen over de desbetreffende kwesties liggen op tal van plaatsen in zijn geschriften verstrooid, zoodat het eenige moeite kost zich een helder beeld te vormen omtrent het standpunt, dat deze grootmeester onder de Gereformeerde canonici ter zake precies heeft ingenomen.⁵⁰ Apollonius daarentegen heeft de voor-

naamste der aanhangige problemen systematisch nagegaan en in regelmatige volgorde besproken. Tegelijk heeft hij zich hierbij gewacht voor de fout, aan welke Spanheim niet geheel is ontkomen,⁵¹ om namelijk door slechts enkele hoofdzaken te bespreken, onvolledig te worden. In de vierde plaats wijs ik op het feit, dat Apollonius' bestrijding haar uitgangspunt heeft gevonden in een directe toetsing van de eigen geschriften der Independenten. Dit pleit ten gunste van zijn werk, inzonderheid wanneer wij het vergelijken met wat Maresius in dezen heeft gepresteerd; want Maresius heeft zijn kennis der door hem bestreden opvattingen blijkbaar meerendeels niet uit de bronnen zelf geput.⁵² Mijn laatste en niet minst gewichtige overweging is, dat wij het geschrift van Apollonius als een in bijzonderen zin gezaghebbend werk mogen aanmerken. En dat niet enkel om den persoon van dezen Middeldburgschen predikant, die in den dusgenaamden Grallen-strijd getoond heeft een man van onverdacht Gereformeerde beginselen te zijn, en die in de Zeeuwsche kerken steeds een vooraanstaande positie heeft ingenomen.⁵³ Vooral de omstandigheid, dat hij zijn boek in opdracht der Kerken heeft opgesteld, en dit daarna tengevolge van een toevallige oorzaak wel niet officieel, doch in feite zonder eenigen twijfel uit naam van diezelfde Kerken aan de Londensche synode heeft toegezonden, verleent er een buitengewoon cachet aan. Om echter niet onvolledig te worden, moet ik in dit verband mededeelen, dat een tweetal predikanten uit de classis Walcheren tegen een eventueele verzending uit naam der Kerken bezwaren hebben ingediend.⁵⁴ Doch deze bezwaren droegen meer een formeel karakter dan dat zij uit gebrek aan zakelijke instemming met Apollonius voortkwamen. Wij mogen daarom zeggen, dat in zijn geschrift de Gereformeerde Kerken, zij het slechts bij monde van een klein, doch vanwege haar trouw aan de Belijdenis steeds geprezen deel dier Kerken, zelf zich

ten aanzien van het Independentisme hebben uitgesproken. En dit getuigenis kan omtrent geen enkel ander der toen verschenen werken worden gegeven.

Wij luisteren dus naar Apollonius. In zeven hoofdstukken heeft hij zijn stof ondergebracht. Hij behandelt in het eerste caput de vraag, wie als leden tot de gemeenschap der uitwendige, zichtbare kerk behooren toegelaten te worden.⁵⁵ Hij verklaart daarbij het oneens te zijn met de meening dergenen, die alleen iemand, die de kennelijke blijken heeft gegeven in het bezit te zijn van de innerlijke heiligheid der wedergeboorte, willen toelaten. Het is immers niet de uitwendige kerk, aan welke in den eigenlijken zin des woords het verbond der genade en alle beloften Gods toekomen. Wie het aldus opvat, zou in tegenspraak geraken met de Heilige Schrift. Volgens haar toch zijn de weldaden des verbonds eeuwig, en mag de kerk als de bruid van Christus worden betiteld; en dergelijke uitspraken zijn alleen van toepassing op de onzichtbare kerk. Voor het toebehooren tot deze kerk is het volkomen juist den eisch te stellen van een waarachtig geloof, van bekeering en van geestelijke gemeenschap met Christus. De toelating tot de zichtbare kerk geschiedt echter op grond van de belijdenis des geloofs, van een onberispelijken levenswandel en van de belofte tot onderwerping aan de kerkelijke tucht.⁵⁶ Wie dan buitendien, gelijk de Independenten zulks voorstonden, bij de desbetreffende personen nog een voorafgaand onderzoek verlangen naar den toestand van hun innerlijk leven, vragen iets waar de Schrift niet van weet, en wat ook in de practijk der Gereformeerde kerken geen gewoonte is.

In het tweede hoofdstuk komt Apollonius te spreken over een eigenaardig gebruik, dat bij de Independenten bestond: tuschen de leden der kerk werd op plechtige wijze een verbond aangegaan om God te vreezen en te dienen. Is zulk een „cove-

nant" voor de constitueering der ware kerk nu een absoluut noodzakelijke voorwaarde?⁵⁷ Op zichzelf heeft hij tegen een dergelijke handeling geen bezwaar. Ook kan worden toegestemd, dat tusschen de leden van eenzelfde uitwendige kerk een verbond in den aangegeven zin metterdaad, zij het ook slechts in stilzwijgenden vorm, bestaat. En onder bijzondere omstandigheden zou men dit ook wel op plechtige wijze voor elkander kunnen uitspreken. Maar er een wezenlijk kenmerk der kerk in zoeken, en het aldus voorstellen als zouden pas door het sluiten van zulk een verbond bepaalde rechten in de kerk worden verkregen, dat is een verwerpelijke beschouwing. Want niet in den weg van een door menschen gesloten contract ontvangt de predikant de macht over zijn kudde en geniet de gemeente den zegen van het ambt. Dit is echter louter en alleen te danken aan de roeping Gods. Ook zijn de sacramenten niet te beschouwen als teekenen van een kerkelijk aangegaan verbond; maar zij zijn teekenen en zegelen van het verbond der genade. Door den Doop wordt iemand opgenomen in het ééne lichaam der katholieke kerk. Vandaar dan ook dat het sacrament moet worden bediend aan allen, die ook al zijn zij geen lid der plaatselijke kerk, behooren tot de katholieke kerk, mits zij zich op het ontvangen er van naar eisch hebben voorbereid.

Het derde onderwerp betreft de Independentistische opvatting, als zou alleen die kerk, welke in één gebouw kan vergaderen, voor wettig zijn te houden.⁵⁸ Maar dan, aldus stelt Apollonius hiertegenover, zou het wezen der kerk afhangen van een uiterlijke omstandigheid en niet van den band der geloofsgemeenschap, wat onmogelijk juist kan wezen. In de Schrift is immers ook sprake van kerken, zooals die te Jeruzalem, te Efeze en Rome, welke op meer dan één plaats bijeenkwamen. Voorts is het niet ongeoorloofd, behalve van een plaatselijke, ook van een provinciale, een nationale en de algemeene kerk te spre-

ken. Bedoeld wordt hiermee een zeker aantal plaatselijke kerken, welke door dezelfde kerkregeering tot één zichtbaar kerkelijk lichaam zijn vereenigd. Met elkander onderhouden zulke kerken een kerkelijke gemeenschap; en in geval één er van afvallig mocht worden van het Evangelie, zoo trachten de overige kerken haar weder terug te brengen. Indien zij naar dit vermaan niet luistert, zoo moet de band met haar worden doorgesneden.⁵⁹

Het vraagstuk, dat vervolgens in het vierde hoofdstuk aan de orde komt, handelt over de kerkelijke macht.⁶⁰ Is deze macht, gelijk de Independenten willen, rechtstreeks aan de geheele gemeente verleend? Geen denken aan, betoogt Apollonius. Wel is het volkomen waar, dat Christus de sleutelmacht heeft geschonken in het belang van den geestelijken opbouw der gansche gemeente. Wel hebben ook de leden der gemeente bij de verkiezing van dienaren des Woords hun stemmen uit te brengen. Wel kunnen ook allerlei handelingen van kerkregeering, als bijv. het excommuniceren van een lid der gemeente, niet zonder haar medewerking geschieden. Doch de sleutelmacht zelf heeft Christus niet aan de gemeente, maar aan de ambtsdragers verleend. Vandaar dat elke volksregeering in de kerk moet worden verworpen. Voorts is het niet de verkiezing als zoodanig, waardoor aan iemand de sleutelmacht wordt toevertrouwd. Dit gebeurt echter als een uitvloeisel van de bevestiging der ambtsdragers, en deze taak der bevestiging en handoplegging komt aan den kerkeraad toe. Wat de uitoefening der sleutelmacht betreft, zij moet altijd aan de ouderlingen blijven voorbehouden, en komt aan de gemeente niet toe. In dezen zin leert het de Heilige Schrift. Een tegengestelde gedragslijn zou bovendien in de practijk leiden tot anarchie en verwarring.

Thans volgt de bespreking van een reeks kwesties, welke betrekking hebben op het karakter van het predikambt.⁶¹ In

de eerste plaats handhaaft Apollonius de prediking des Woords als het gewone, door God verordende en gebruikte middel tot bekeering van zondaren. Vervolgens bestrijdt hij de gedachte, dat een dienaar des Woords uitsluitend in zijn eigen gemeente ambtelijke werkzaamheden zou mogen verrichten. Het is niet alleen op grond zijner gaven, gelijk de Independenten beweerden, dat hij ook elders diensten kan vervullen. Uit kracht van zijn ambt oefent hij echter in dergelijke gevallen de sleutelmacht uit. Want hij mag door de verkiezing aan een bepaalde gemeente zijn verbonden, door zijn bevestiging heeft hij een ambt ontvangen, dat kracht heeft in de gemeenschap van alle kerken. In de derde plaats wordt aangetoond, dat niet alle leden der gemeente het recht om te prediken bezitten, doch slechts zij die door Goddelijke roeping hiertoe zijn gezonden. Het onderling vermaan der geloovigen moet daarom worden onderscheiden van de prediking des Woords, welke steeds met gezag geschiedt. Ten slotte wordt nog met nadruk uitgesproken, dat de heilige Doop moet worden bediend aan allen, die uit Christelijke en gedoopte ouders zijn geboren. Hiervoor is het niet noodzakelijk, dat de ouders belijdenis des geloofs hebben afgelegd. En nooit mag op grond dat de ouders een goddeloos leven leiden, aan hun kinderen het sacrament worden geweigerd.

In het zesde hoofdstuk komt Apollonius op het vraagstuk, dat misschien wel als het gewichtigste is te beschouwen, gelet ook op het feit dat hij weinig minder dan het derde gedeelte van zijn boek er aan heeft gewijd.⁶² Het betreft de kwestie van de bevoegdheid van classen en synodes. Scherp wordt deze kwestie gesteld. Komt aan die kerkelijke vergaderingen een autoritatieve macht toe, waardoor zij kerkelijke zaken met kerkelijke jurisdictie op autoritatieve wijze kunnen beslissen, zoodat de plaatselijke kerken zich, op straffe van kerkelijke censuur, aan haar besluiten hebben te onderwerpen? Het ant-

woord luidt bevestigend. Want er bestaat tusschen de kerken niet louter een gemeenschapsband van geestelijken aard; zij zijn evenzeer door een gemeenschappelijke regeering aan elkander verbonden. Deze band is nauwer, naarmate de kerken dichter in elkanders nabijheid zijn gelegen. Deze geestelijke jurisdictie van classen en synodes wordt uitgeoefend „ex jure Dei”, volgens Goddelijk recht. De genoemde vergaderingen bezitten een geheel eigensoortig gezag, dat aan de plaatselijke kerken, afzonderlijk en op zichzelf genomen, niet toekomt. Aan haar canones en wetten zijn de kerken gehoorzaamheid verschuldigd. Dit beteekent echter niet, dat deze macht der meerdere vergadering aan de plaatselijke kerk haar macht en vrijheid zou ontrooven. Juist integendeel moet deze laatste daardoor worden geleid, bewaard en bevorderd. De synodale macht draagt een dienend karakter. Zij is voorts cumulatief van aard. In de synodes brengen de plaatselijke kerken de macht, haar rechtstreeks door God verleend, bijeen. Echter niet in dezen zin, als zouden zij dat gezag aan de synodes overdragen. Want de synodes bezitten de bedoelde macht „ex jure Dei” en overeenkomstig de apostolische inzetting. Uit plaatsen als Handelingen 15 en Mattheüs 18 valt dit alles af te leiden, en in de Nederlandsche kerken kan men de practijk er van vinden. Zoo zijn dan te verwerpen de opvattingen van allen die aan de synodes slechts een macht van raadgevenden en overredenden aard willen toekennen, evenals van wie, hoewel haar leermacht erkennende, haar toch de macht om kerkelijke tucht uit te oefenen, ontzeggen. Na aldus de algemeene richtlijnen te hebben getrokken, bespreekt Apollonius in dit verband nog een paar bijzondere kwesties. De eerste hiervan raakt de zending of de ordening der predikanten. Deze bevoegdheid komt, onder normale omstandigheden, niet uitsluitend aan de plaatselijke kerk toe; ook de classis moet in het verleenen der bevestiging worden ge-

kend. In elk geval kan er geen sprake van wezen, dat een gemeente zonder kerkeraad een bepaalden persoon in het predikambt zou bevestigen. Dan moet de bedoelde bevoegdheid door de meerdere vergadering worden uitgeoefend. Vandaar ook de gewoonte in de Nederlandsche kerken, dat predikanten, die naar kerken onder het kruis of in Oost- en West-Indië worden uitgezonden, van de classis vooraf hun ordening ontvangen. In de tweede plaats is er de kwestie, of synodes en classen de competentie hebben om iemand te excommuniceren. Hier valt, volgens Apollonius, niet aan te twijfelen. Immers, diezelfde vergaderingen deelen vermaningen uit, zij stellen allerlei wetten vast onder de sanctie van bepaalde kerkelijke straffen in geval van overtreding, en zij oefenen op alle handelingen des kerkerads, welke op de excommunicatie betrekking hebben, een beslissend toezicht uit. Voorts hebben zij een bijzondere macht ten aanzien van de uitoefening der kerkelijke tucht over de predikanten en de ouderlingen. Aan haar komt eveneens de bevoegdheid toe — en hier haal ik Apollonius' woorden letterlijk aan —, om den geheelen kerkeraad van een plaatselijke kerk, wanneer deze door een verwerpelijke dwaling de gemeente in beroering brengt of door het zuurdeeg van grove zonden haar bezoedelt, met de kerkelijke censuur te straffen, en bijaldien de kerkeraad in zijn zondige leer en in zijn verdorven wandel mocht volharden, zelfs, in overeenstemming met de hoedanigheid en de grootheid der zonden, door het schrikkelijk oordeel der excommunicatie buiten de geestelijke gemeenschap der kerken te werpen en aan den satan over te leveren.⁶³ Want, aldus wordt in den breede betoogd, de aard eener meerdere vergadering brengt met zich mee, dat zij over een dergelijke bevoegdheid beschikt. Op dezen zelfden grond is het dan ook geweest, dat in den tijd der Remonstrantsche moeilijkheden geheele kerkeraden door de macht van classen en synodes zijn

afgezet. Afgewezen moet daarom de opvatting, als zou uitsluitend de plaatselijke kerk in het bezit van de macht der excommunicatie deelen; afgewezen evenzeer de gedachte dat de meerdere vergaderingen, wat de uitoefening der kerkelijke censuur aangaat, niet verder zouden mogen gaan dan tot het weigeren van de broederlijke gemeenschap, de dusgenaamde „non-communio” der Independenten.⁶⁴

Tenslotte handhaaft Apollonius in het zevende hoofdstuk nog het recht der kerk om Belydenisgeschriften op te stellen en daaraan een kerkelijk gezag toe te kennen, alsmede om voor de liturgie van bepaalde formulieren en formuliergebeden gebruik te maken.⁶⁵

Hiermede heb ik mijn objectief overzicht van dit voortreffelijk boekje tegen de Independentistische ideeën beëindigd. Voor een juisten indruk mag ik niet nalaten er nog een tweetal opmerkingen aan toe te voegen. Het is allereerst om de aandacht te vestigen op de bewijsvoering, welke Apollonius ten gunste van zijn betoog heeft bijgebracht. Natuurlijk heeft hij als goed Gereformeerd theoloog zich telkens op de Heilige Schrift beroepen, en hij heeft dit werk met zorgvuldigheid gedaan. Maar daarnaast heeft hij evenmin verzuimd naar andere theologen te verwijzen. Het zal wel niet toevallig zijn, dat onder hen speciaal Bucer⁶⁶ en Amesius⁶⁷ op den voorgrond treden, namen immers die bij de Presbyterianen in Engeland een uitnemenden klank bezaten. Voorts vinden wij hier en daar Calvijn, Beza, Trelcatius Sr, Walaeus, Voetius, de Leidsche Synopsis en eenige anderen aangehaald. Vermelding verdient ook, dat Apollonius zich veel moeite heeft gegeven om zijn standpunt uit de verschillende Kerkenordeningen der Nederlandsche kerken te adstrueeren.

De tweede opmerking, welke ik wensch te maken, dient om te wijzen op het streng-zakelijk karakter, dat Apollonius' polemieek, bij alle scherpe belijndheid, siert. In de opdracht

van zijn geschrift aan de ambassadeurs der Staten-Generaal naar Engeland heeft hij het vertrouwen uitgesproken, dat mede door hun bijstand de wonden der Engelsche kerk genezen zouden worden en de gerezen oneenigheden door hun vredelievenden en wijzen raad konden beslecht worden.⁶⁸ Zelf heeft hij ook metterdaad getoond, naast kloeke beslistheid, de deugd der wijsheid te bezitten, onmisbaar om als een heemeester bij anderen te kunnen verschijnen.

Voordat ik dit gedeelte mijner rede afsluit, zij er nog aan herinnerd, dat in het boekje, door mij als leidraad gebruikt, de congregationalistische opvattingen niet volledig zijn behandeld. Zoo ontbreken hun ideeën omtrent de verhouding tusschen kerk en staat.⁶⁹ Maar die kwesties wilde ik in dit verband ook juist uitschakelen. Het was mij te doen om hun opvattingen omtrent de kerk zelf; en daartegenover is het, dat ik u de critiek der Nederlandsche Gereformeerden uit de zeventiende eeuw heb voorgelegd.

SAMENVATTENDE BESCHOUWINGEN

Mij rest ten slotte nog de taak, om aan het gezegde eenige samenvattende beschouwingen vast te knopen.

Voorop sta dan de constateering van het trouwens niet onbekende feit, dat de Independentistische gevoelens gedurende de zeventiende eeuw bij de Gereformeerden in ons land blijkbaar vrijwel geen ingang hebben gevonden. Natuurlijk is het daarom niet uitgesloten, dat hier of daar sommigen de bedoelde denkbeelden wel hebben aanvaard, of voor het minst er sympathiek tegenover hebben gestaan.⁷⁰ Maar van eenige beteekenis kan deze invloed bezwaarlijk zijn geweest. Was dit wel het geval geweest en hadden de Brownistische ideeën bij ons volk werkelijk ingang gevonden, de kerkelijke Acta zouden ons ruimer stof hebben opgeleverd. Vooral ook in de theologische litteratuur dier dagen zouden de sporen van dien

invloed duidelijker bemerkbaar zijn gebleven. De feiten wijzen echter uit, dat het niet zoozeer verschijnselen in het eigen land als vooral bepaalde gebeurtenissen in den vreemde zijn geweest, waarin de Gereformeerden ten onzent aanleiding hebben gevonden om tegenover het Independentisme hun standpunt uiteen te zetten.

Wat dit standpunt zelf aangaat, dienomtrent kan niet de geringste twijfel bestaan. Unaniem hebben zij het Independentisme met alle beslistheid afgewezen. Wel kan misschien de indruk ontstaan, dat er zich in den graad van deze afwijzing eenig onderscheid heeft vertoond. Ik denk aan het feit, dat de Noordhollandsche synode van 1601 over de gewraakte beschouwingen het vonnis van scheurmakerij heeft gestreken, terwijl van een oordeelvelling in gelijken zin door de classis Walcheren nooit sprake is geweest. Doch meer dan schijn is dit verschil niet. Voor die uiteenloopende houding kan een zeer verklaarbare oorzaak worden aangewezen. Want in het eerstbedoelde geval ging het tegen menschen, die naast de Gereformeerde kerk van Amsterdam zelf een gemeente hadden geformeerd, en die bovendien weigerden haar als een kerk van Christus te erkennen. Ten opzichte van de Independenten in de veertiger jaren was de situatie echter geheel anders. Zij waren, tezamen met andere theologen, te Westminster juist bezig naar een oplossing te zoeken voor de problemen, welke uit de gewijzigde constellatie in de Engelsche Staatskerk voortvloeiden. Het was tot deze vergadering, dat de kerken in Zeeland zich, bij monde van Apollonius, hebben gericht. Het spreekt wel vanzelf, dat er onder dergelijke omstandigheden tot het uitspreken van een oordeel in den bedoelden zin geen aanleiding bestond. Vandaar dat elke grond ontbreekt om aan een zekere toenadering tot de Independentistische opvattingen bij de Gereformeerden in den loop dier jaren te denken.

Toch behoeven wij het niet zonder beteekenis te achten, dat de Gereformeerden met deze opvattingen in aanraking zijn gekomen. Zij hebben dientengevolge de gelegenheid gekregen, om zich ten aanzien van kerk, ambt en kerkregeering het eigen standpunt scherper in te denken en dit nader te ontwikkelen. Speciaal op de verhouding tusschen de plaatselijke kerk en de meerdere vergaderingen moesten zij daarbij dieper ingaan. Zoo hebben zij tegenover het Independentisme de synodaal-presbyteriale kerkregeering krachtig verdedigd, en haar als in volkomen overeenstemming met Gods Woord gehandhaafd. Dit vooral is het wat, mijns inziens, als de winst van dezen strijd valt te boeken.

Zijn de Gereformeerden nu in het trekken der positieve richtlijnen allen op dezelfde wijze te werk gegaan, of valt er misschien in dit opzicht nog eenig verschil te constateeren? Uit het verstrekte overzicht van Apollonius' betoog zal het in elk geval duidelijk zijn geworden, dat hij heel sterk den nadruk legt op de beteekenis van het ambt, op de macht van den kerkeraad en op de bevoegdheid der meerdere vergadering. Het is bekend, dat Voetius daarnaast ook de rechten der gemeente naar voren heeft gebracht. Aan een bepaalde tegenstelling tusschen beider opvattingen mogen wij echter niet denken. Er zijn voldoende aanwijzingen, welke tegen het aannemen van een dergelijke hypothese pleiten. In de eerste plaats kan ik mij hiertoe beroepen op hun eigen woorden. Zelf heeft Apollonius uitdrukkelijk verzekerd, dat het hem allerminst te doen was om de rechten der gemeenteleden te loochenen of om de vrijheid der plaatselijke kerk te verkorten. Aan den anderen kant heeft Voetius evenmin de macht van den kerkeraad en de bevoegdheid der meerdere vergaderingen ooit ontkend, maar heeft hij deze integendeel zoo stellig mogelijk geleerd. In de tweede plaats wijs ik op het feit, dat tijdgenooten zich zoowel op Voetius als op Apollonius hebben beroepen, zonder

zich blijkbaar van een bepaalde tegenstelling tusschen hen beiden bewust te zijn. Niet alleen Spanheim heeft dit gedaan,⁷¹ doch, wat in dit verband veel meer zegt, ook van Hoornbeek, één van Voetius' medestanders, kan hetzelfde worden getuigd. Op menige bladzijde in de „Summa controversiarum” ontmoeten wij beider namen vlak naast elkander; en toch is er bij Hoornbeek niet de geringste aanduiding, dat hij tusschen hun beschouwingen een of andere contradictie heeft opgemerkt. In de derde plaats wil ik hier nog een getuigenis van Maresius aan toevoegen. Maresius ging onder de Gereformeerden in ons land in het pleiten voor de macht en het gezag der ambtsdragers misschien wel het verst. Hij was er, blijkens zijn eigen uitlating, niettemin van overtuigd, in de bestrijding van het Independentisme Voetius vrijwel geheel aan zijn zijde te vinden.⁷² Dit getuigenis is hierom van groote waarde, omdat wij mogen aannemen, dat Maresius, indien hij slechts een schijn van recht had ontdekt om Voetius van Independentistische smetten te beschuldigen, zich deze kans stellig niet had laten ontgaan. Op grond van dit alles gaat het niet aan, om tusschen Voetius en Apollonius een bepaalde tegenstelling te construeeren. Hoogstens zou men kunnen spreken van een verschil in accentlegging. En dit onderscheid zal dan weer in hoofdzaak zijn te verklaren uit den uiteenloopenden opzet hunner geschriften. Apollonius, wien het vooral te doen was om een bestrijding der Independentistische gevoelens, moest vanzelf de door dezen veronachtzaamde waarheden in het volle licht plaatsen. Hetgeen tusschen Gereformeerden en Congregationalisten in confesso was, kon hij gevoeglijk laten rusten.⁷³ Niet aldus Voetius. Hij stelde met zijn disputaties zich niet uitsluitend de bestrijding van het Independentisme ten doel. De onderwerpen, welke hij in zijn disputaties behandelde, moest hij van meer dan één kant bespreken. Als deze verschillende opzet hunner geschriften slechts in het oog ge-

houden wordt, blijkt de discrepantie tusschen hen vrijwel geheel te verdwijnen. Tegenover het Independentisme hebben alle Gereformeerden het recht van het ambt en het gezag der kerkelijke vergaderingen gehandhaafd.

In het bijzonder moet ik nog bij de kwestie van het tuchtrecht der meerdere vergaderingen stilstaan.⁷⁴ Wij hebben bij Apollonius dienomtrent een duidelijke uitspraak gevonden. Volgens hem bezit een classis of een synode de competentie om een geheel kerkeraad te censureren en om, bij volharding in de zonde, zelfs over te gaan tot de daad der excommunicatie. Met dit censureren kan hij niet uitsluitend het uitdeelen van kerkelijke vermaningen hebben bedoeld. Uit het verband blijkt genoegzaam, dat ook aan een eventueele schorsing of afzetting van den kerkeraad moet worden gedacht. Want om de strekking zijner woorden te illustreeren, haalt Apollonius zelf het voorbeeld van de afzetting der Remonstrantsche kerkeraden aan. Wat voorts de excommunicatie betreft, deze moet blijkbaar van de opzegging der broederlijke gemeenschap, welk middel bij de Independenten in gebruik was, worden onderscheiden. Apollonius bedoelt een excommunicatie in den vollen zin des woords, en dus als een uitsluiting buiten het koninkrijk der hemelen. Het is niet minder dan deze macht, welke hij aan de meerdere vergadering tegenover een afwijkenden kerkeraad toekent. Nu is toe te stemmen, dat Apollonius niet handelt over de wijze, waarop deze macht eventueel in concreto behoort te worden uitgeoefend. In verband met den opzet van zijn betoog bestond er voor een dergelijke nadere uiteenzetting geen dwingende aanleiding. Het ligt echter voor de hand om aan te nemen, dat hij bij de uitvoering der bedoelde tuchtmacht niet wilde gehandeld hebben in strijd met de beginselen, van welke hij voor zijn geheele beschouwing uitgaat. Het zal dan ook wel zijn bedoeling zijn geweest, dat een dergelijke censuur niet zonder de medewerking der

desbetreffende gemeente tot stand zou komen. Maar al moet dit ook in aanmerking worden genomen, het blijft toch vaststaan dat Apollonius aan een meerdere vergadering de bevoegdheid heeft toegekend, om in bepaalde gevallen den geheelen kerkeraad eener gemeente te censureren.

Natuurlijk is er thans nog plaats voor een principieele behandeling van al deze vraagstukken. Het ligt echter buiten het bestek mijner rede, om hieraan te beginnen. Het was mij thans alleen om een zuiver historische bespreking van mijn onderwerp te doen, en deze meen ik hiermee te mogen beëindigen.

TOESPRAKEN

Mijne Heeren Directeuren en Curatoren,

Grooten dank ben ik U verschuldigd voor het bijzondere vertrouwen, dat Gij getoond hebt in mij te stellen, door mij voor te dragen voor en te benoemen tot het zoo eervolle ambt van Hoogleeraar aan deze Universiteit. Het is met niet geringe aarzeling, dat ik deze taak aanvaard. Want ik gevoel mij klein tegenover zoo illustre mannen, die tot dusver den voor mij bestemden katheders hebben ingenomen. Nog kleiner gevoel ik mij, wanneer ik denk aan de grootsche en verantwoordelijke taak, welke mij wordt opgedragen. Op sommige oogenblikken neigde ik er toe, om liever in het rustige en vriendelijke Zuidhollandsche dorpje, alwaar God de Heere mij een plaats in Zijn wijngaard toeweest, en mij daarnaast ruime gelegenheid schonk om mij te verdiepen in de studie der geschiedenis, te blijven. Maar het geloof, dat Hij mij, door middel van U, thans tot dit ambt, hetwelk ik niet heb gezocht, roept, schenkt mij de kracht om al dergelijke gedachten terug te wijzen en de vrijmoedigheid om Uw benoeming op te volgen. Aan den anderen kant acht ik het toch ook een kostelijk voorrecht hier te mogen

staan. In mijn ouderlijk huis heb ik van jongsaf liefde voor de zaak des Heeren geleerd, liefde onder meer ook voor deze stichting des geloofs op het gebied der wetenschap. Uit „de Heraut” mocht ik reeds vroeg zoowel geestesvoedsel als geestelijk voedsel ontvangen. Later werd het een mijner hoogste idealen, om ten dienste der Gereformeerde wetenschap een zelfstandige bijdrage te mogen leveren. God heeft in Zijn goedheid dezen hartewensch willen vervullen. En thans schenkt Hij meer dan dat: Hij roept mij om aan deze Universiteit, welke bij het licht van Zijn heilig Woord wil leven, mede leiding aan den arbeid der wetenschap te geven. In het besef van mijn verantwoordelijkheid voor Hem aanvaard ik dit werk. En ik vertrouw, dat Gij van mij niet meer zult eischen en verwachten dan wat ik met de toewijding van alle krachten en gaven, welke God mij verleende, en met den inzet van de liefde mijns harten zal vermogen.

Mijne Heeren Hoogleraren,

In Uw achtbare rij zie ik mij met zekeren schroom een plaats naast U toegewezen. De meesten Uwer zijn zooveel ouder dan ik ben. Met dankbaarheid denk ik terug aan den tijd, toen ik de colleges van verscheidenen Uwer mocht volgen. Moeilijk zal het mij daarom niet vallen, U de achting, welke iemand jegens zijn collega's betaamt, toe te dragen. Dat Gij van Uw kant mij, den jongere, naast U zult willen ontvangen, hiervoor biedt mij waarborg de welwillendheid en hartelijkheid, met welke velen Uwer reeds eerder en ook thans mij zijn tegemoetgetreden, en eveneens de vriendschap, welke sommigen Uwer al langer mij wilden bewijzen. Veel zal ik allicht van U hebben te vragen: voorlichting, raad en steun; inzonderheid van U, mijne Heeren Hoogleraren in de Theologische Faculteit. Veel geven kan ik U voorloopig niet, dan alleen mijn trouw. Een voorrecht en een vreugde is het mij, voortaan naast U, en

naar ik hoop ook tezamen met U, te mogen arbeiden aan den opbouw der Gereformeerde wetenschap.

Hooggeleerde Kuypers,

Tot U kan ik niet nalaten nog afzonderlijk eenige woorden te richten. Het is op het oogenblik niet mijn taak, om U dank te brengen voor alles wat Gij in Uw rijke leven voor deze Universiteit en voor de Gereformeerde Kerken zijt geweest. Wel mag ik zeggen, dat ik persoonlijk zeer veel aan U en aan Uw onderwijs heb te danken, en dat ik het mij een eere reken Uw leerling te zijn geweest. Uw volle taak over te nemen, lijkt mij ondoenlijk. Daarom verblijdt het mij te meer, dat de Heere Uw levensjaren heeft verlengd, zoodat wij van Uw wijsheid en Uw inzicht nog mogen genieten; verblijdt het mij, dat Gij u hebt bereid verklaard ook mij met Uw raad steeds van dienst te willen zijn.

Mijne Heeren Deputaten der Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland,

Dat Gij tegen mijn benoeming tot hoogleeraar geen bezwaar hebt gemaakt, constateer ik met erkentelijkheid. Laat mij voorts U de verzekering geven, dat ik, naar de mate mijner gaven, waar noodig, hoop mede te arbeiden aan het heil van die Kerken, welke U en mij lief zijn.

*Dames en Heeren Studenten,
in het bijzonder die in de Theologie,*

Met U brengt mij de taak, welke mij is toevertrouwd, in nauw contact. Op het oogenblik zijn wij voor elkander nog vreemden. Het is echter mijn hartelijke wensch, dat er tusschen ons langzamerhand, onder den zegen Gods, een echte gemeenschap mag groeien, een studiegemeenschap allereerst, en als het zijn kan, eveneens een gemeenschap, waarin nog andere behoeften

van het menschelijk hart vervulling vinden. Het is een in vele opzichten booze tijd, dien wij meemaken. Uiterlijk, naar den mensch gesproken, zijn ook voor U de vooruitzichten niet bijster gunstig te noemen. Eén ding zal daarom bovenal noodig zijn, dat wij namelijk op den God onzes heils vertrouwen, onze sterkte zoeken in Zijn gemeenschap en leven dicht bij Zijn heilig Woord. Maar onder dit beding, geloof ik, dat tegenwoordig niets zoo versterkend kan werken dan een zich verdiepen in de geschiedenis, met name van Gods Kerk. Een bijzonder voorrecht acht ik het daarom, U de Kerkgeschiedenis te mogen doceeren.

Familieleden en vrienden, van wie ik verscheidenen onder mijn gehoor mag zien, dank ik voor hun tegenwoordigheid, evenals de velen, die uit de Rijnstreek, alwaar ik met mijn gezin zoo gezegende jaren heb mogen doorbrengen, naar hier zijn gekomen.

Ik heb gezegd.

EXTRACTEN UIT DE ACTA DER CLASSIS WALCHEREN
 OMTRENT DE VERHANDELINGEN IN ZAKE
 DE BEROERTEN IN ENGELAND

5 Maart 1643 (fol. 45 v.). — „Alsoo de beroerten in Engelandt dagelijcx erger worden ende van wegen de papisten die op de been sijn de staet vande kercken aldaer seer periculiteert met apparent gevaert van onse kercken ende in dese landen ende de goede resolutie van de Heeren Staten van Zeelant ende d'Heeren staten generael genomen niet en wort gevollicht maer eer het contrarie door toevoeringe van amunitie van oorloge soo geeft de kercke van Middelburch in bedeynckinge ofte het niet goet en waere van wegen de classis eenige kerckelijke middelen te beramen om soo veel mogelijk is de schade ende verderf over de kercken in Engelandt ende consequentelijck oock over de kercken deser landen te voorcomen ende weeren”. — De Classis stemt hiermee in; om zulks te bereiken, worden tien middelen geapproveerd, waarvan het negende aldus luidt: „eenige schriften te formeeren als 1. aen de kercken van Engelandt om haer E. te doen verstaen onse broederlijke genegenheyt tot hun bewegingen ende betrachtungen voor hun haerlieden te vertroosten in haerlieder droevich gevaer. 2. aen de kercken in schotlandt haer vriendelijck vermanende tot haeren schuldigen plicht voor de vrijheijt ende behoudenisse van haere broederen waeraen haer ten hoochsten gelegen is. 3. aen de kercke van switserlandt haer E. versoucken alles wat mogelijk is te doen voor de vrijheijt ende sekerheijt vande kercken van engelandt, ijerlant ende schotlandt ende de kercken van schotlandt oock daertoe op te wecken

gelijck deselve wel voor desen diergelijck aen ons hebben gedaen 1618. ende een bijzondere correspondentie is tusschen malcanderen." — De Classis heeft gecommiteerd om met deputaten der andere Classes hierover te onderhandelen: Lievens en Appolonius van Middelburg, Larenus van Vlissingen, Deynsius van Veere en van het platteland den praeses der classis Van Essen en Melchior Bursius.

Zie, wat de overige bedoelde middelen betreft, hieronder bij 26 Maart.

19 Maart 1643 (fol. 47). — Het schriftelijk verzoek der gecommiteerden van de 4 classes aan de Staten van Zeeland voor het uitschrijven van een bededag wordt geaprobeerde.

26 Maart 1643 (fol. 47 v.). — Rapport wordt uitgebracht over de gehouden vergadering met gecommiteerden uit de classes op 19 Maart. De Acta dier vergadering volgen:

Kerckelijcke bijeencomste der gedeputeerde van de respective Classen van Zeelandt om te letten op de swaricheden der kercken van Engelant Schotlant ende Yerlant ende om kerckelijcke middelen tot wechneminghe derselver te beramen den 19 martij 1643 tot Middelburch.

Sijn tot dese vergaderinge verschenen uut de Classis van Walcheren D. Gidion van Deijnse ende D. Guillelmus apollonij respective dienaren vander vere ende middelburch uut Schouwen D. Joannes rogiers D. petrus lacher respective dienaren van brouwershaven ende Zerickzee uut Zuijtbevelant D. philippus lansbergen ende Jacobus bosschaert respective dienaren van cloetijnge ende goes uut de classe van tholen D. Johannes bosschaert ende D.

daniel middelhoven respectie dienaren van Lillo ende tholen.

2. nae aenroepinge des naems godts sijn gecoren tot prae-sis deser vergaderinge D. Guillelmus appollonij tot Scrijba Jacobus bosschaert.

3. Credentien gelesen zijnde is bevonden dat de gedeputeerde van tholen tot het bovengemelde subiect ende occasie deser vergaderinge niet en quame geïnstrueert noch gelast maer om te vragen wat te doen stont in dese gelegentheyt is geresolveert dat de broeders die gelastet waren soudē evenwel desen handel aenvangen als makende ende representeerende het meerderendeel der respectie classen ende kercken deser provincie ende sommige zaken immers geen uutstel en leden.

4. belangende de punten ende middelen voorgeslagen bij de Classe van Walcheren in sekere hare missive aen de drie andere respectie Classen tot wechnemen van geresene swaricheden ende voorcomen van meerder onheijlen soo inde kercken van engelant schotlant en ijerlant als dese landen is goetgevonden eenparelijck bij resolutie der drie gemelde Classen 1. dat bij de gemeijnte deser provincie sullen voorgedragen ende geurgeert worden particuliere betrachtijngen van bidden vasten vernederinge bekeerijngē. 2. datmen noch meer als voor desen des sondaechs ende inde weecke inde puplijcke gebeden den commerlijcken staet vande kercken in engelant etc. sal gedeijncken. 3. datmen door bijzondere texten daer toe te nemen de gemeijnten ernstelijck opwecke tot boetveerdicheyt ende betrachtinge van particuliere huijsgebeden voor den noot ende welstant onser broederen in engelant.

5. Belangende het vierde middel nopende hetgene soude gremonstrert ende voorgedragen werden aende ed. mog.

heeren staten van Zeelant is goetgevonden aen haer ed. mog. te versoucken. 1. dat haer Ed. mog. gelieven order te stellen in desen hoochgaenden noot van godts kercke een extrordinaire als mede ordinare biddach tsij weeckelijcke of maendelijcke in de provintie van Zeelant mocht gehouden werden. 2. van deselve te versoucken met alle vermogen te willen waken voor het behoud der religie in engelant etc. tot welcken eijnde een proiect gestelt gelesen ende geapprobeert is om in de vergaderinge van haer Ed. mog. voorgedragen te werden ende sijn tot deser sake uitvoeringe gedeputeert D. Guill. appollonij D. Joan. rogiers ende D. philip lansbergen.

6. Is voor goet gevonden te schrijven aende classe ende sijnodes van d'andre provintien deser vereenichde nederlanden tot opweckinge van gelijcke sorge tot welstant der gemeijnte in engelant etc. ende wel bijzonderlijck van haer te versoucken datse gelieven 1. de respective overheden haerder provintie te versoucken datse naer haer vermogen geliefden te waken voor het behoudt der gemelter kercken ende van harentwegen alles daertoe te breijngen datse conden. 2. hare gedeputeerde af te veerdigen om gelijkelijck door gedeputeerde van alle de kercken der vereenichde provintien haer te adresseren aende Hoogm. heeren staten generael ende aen sijn hoocht. den prince van Oraengien naer vertooninge van meergemelten noot der kercken te versoucken. 1. het uutschrijven van eenen algemeenen vast ende bededach over het geheele lant. 2. weeringe van de licentieuse vrijheijt der papisten deser landen. 3. dat haere hoochm. haer willen stellen als medeateurs ende alles wat mogelijk is bijbreijngen tot vrede tusschen partijen ende tot versekeringe van den staet der religie in die rijcken. 4. sijn hoocht. den prince van Oraengien bijzonderlijck te versoucken met alle sijn vermogen

ende aensien te willen contribuieren dat den commer ende swaricheden van engelant mochten alsoo geweert ende wechgenomen werden dat de suijsere waerheijt godts aldaer noch in toecommende mochte behouden werden ende sal over desen advijs der resolutien der Classen ende Sijnoden voornoemt alsmede bestemminge van tijt tot het voorseyde voornemen gevordert ende op het spoedichste gewacht werden.

7. Wat aengaet het schrijven aende engelsche schotsche ende switsersche kercken alsoo de stemmen hierover wat varieerden ende een lidt der respective Classen ontbrack is dit uutgesteld tot een naerder vergaderinge die gehouden sal werden den 14 april 1643 sijnde dijnsdach om alsdan finalijck met resolutie der vier respective Classen hierover te besluijten ende af te handelen ende mede alsdan te letten op de hoochgaende sonden die dit lant drucken.

nae dancksegginge is de vergaderinge gescheijden.

Bosschaert scriba.

Voorts wordt gerapporteerd, dat de pensionaris aan Appolonijs heeft bekendgemaakt dat de Staten van Zeeland het gedane verzoek hebben aangenomen; het dient echter met voorzichtigheid te gebeuren „sonder ijert politycks aentevoeren.”

8 April 1643 (fol. 51). — Van Deynse doet mededeelingen over het verhandelde met de deputaten der andere Classen. Geen resolutie.

26 April 1643 (fol. 51 v°.v.). — Deynsius rapporteert dat de deputaten der Classen hebben besloten brieven te zenden aan de kerken van Engeland, Schotland en Zwitserland; waartoe gecommitteerd zijn Jodocus Larenus, Suavius en Appolonijs. — „De broeders des Classis hebben geoordeelt dat het is praeter

ordinem ende dat het de gedeputeerde voornoemt niet toecomt andere buijten haer te committeren tot uitvoerijnghe van haer opgeleijde commissie. Evenwel nochtans om dese pieuse sake niet te verachten sijn tevreden de genoemde D.D. Larenus ende Suavius dien last op haer te nemen behoudens dat dit nae desen niet en sal getrocken worden in consequentie." — De Classis heeft bezwaar tegen het besluit der gedeputeerden, om het verzoek aan de Staten-Generaal en den Prins niet eerder te doen dan dat ook de deputaten uit de andere provincies in Den Haag kunnen zijn (16 Juli); men wil trachten revisie van dit besluit te verkrijgen.

7 Mei 1643 (fol. 52 v°). — De andere Classen willen bij het genomen besluit volharden.

21 Mei 1643 (fol. 53 v°, 54 v°). — De Staten van Zeeland hebben nog niet beslist omtrent het verzoek om brieven van voorschrijving aan de Staten-Generaal. — Van Laren en Suavius lezen de door hen ontworpen missiven aan de kerken van Schotland en Zwitserland voor.

4 Juni 1643 (fol. 55 v°). — De Raden hebben de deputaten voor de gevraagde brieven aan de Staten-Generaal verwezen naar de vergadering der Staten zelf. — „Is hier gelesen den brief van Appollonio ingestelt geschreven aen de kercken van Engelant tot haere vertroostinge ende vermaninge welcke de broederen wel heeft bevallen ende is D. appoloni bedanckt ende sal deselve met den eersten gecommuniceert werden aen de gedeputeerde van de andere classen die hiertoe sullen beschreven worden tegen toecommende weke ende sal denselven brief aen de kercken van Engelant overgesonden werden.”

18 Juni 1643 (fol. 56). — Appolonius deelt mede, dat de Staten van Zeeland inzage wenschen van de brieven aan de kerken van Engeland, Schotland en Zwitserland gericht. Met meerderheid van stemmen keurt de Classis goed, dat dit niet zal gebeuren. Aan de consistoriën zullen adviezen verzocht worden in geval van meer oppositie der Staten, „ende sullen onderentusschen eenige exemplaren van de brieven tegen saterdage gereet gemaect ende met de post nae Engelant in sekere handen gesonden werden.”

2 Juli 1643 (fol. 56 v°). — Rapport dat de gedeputeerden door de heeren Raden ontboden zijn en aan dezen hebben medegedeeld dat er inzake de brieven door alle consistoriën nog niet is gehandeld en een finaal antwoord dus nog niet mogelijk is.

30 Juli 1643 (fol. 57 v° v.). — Een brief van eenige predikanten uit Ierland gelezen, „aende engelsche gemeijnte van amsterdam geschreven ende door die aen ons overgesonden versouckende bijstant in haeren hongersnoot ende armoede voor veel dujsenden der protestanten.” Er zullen inlichtingen ingewonnen worden bij de broederen van Amsterdam. — Deynsius rapporteert, dat de deputaten de assistentie der Zuidhollandsche synode niet hebben kunnen verkrijgen. Ter Staten-Generaal hebben de gedeputeerden van alle provincies copie verzocht van hun verhoog. De Prins heeft hen vriendelijk ontvangen „ende gansselijck geantwoort.”

24 September 1643 (fol. 59 v°). — „Sijn hier gelesen eenen brief van de kerckelijcke vergaderinge tot londen door last van het parlement van Engelant vergaedert alsoock eenen brief van D. docktoor guielmo twisso uut de name vande kercken van ijerlant ten laesten eenen brief vande gecomit-

terde des parlaments over de saeken van ijerlant gestelt Clagende tegelijcke over de groote barbarische wreetheijt der paepse heren tegen de protestanten ende kercken der gereformeerde vandewelcke sij in 4 maenden tijts hondert vier en vijftich hebben vermoort als oock over haeren hongers noot groote armoede ende verdruckinge versoeckende voor de kercken van ijerlant hulpe ende onderstant in haeren diepen armoede ende ellendige verdruckinge." Er zullen maatregelen worden genomen tot het uitschrijven van een collecte, ook in de andere Classen.

1 October 1643 (fol. 60 v° v.). — Missive van Schouwen (23 Sept.), geteekend door G. Udemans, omtrent den nood der kerken van Engeland en Ierland. De Classis verklaart zich in dezen diligent.

12 November 1643 (fol. 63). — Twee gedeputeerden van het Parlement van Engeland, n.l. Dirck Hoste en Maurits Stampsis, ter vergadering, die de assistentie van 2 predikanten verzoeken om aan de Staten van Zeeland een collecte voor den nood der kerken van Ierland te vragen. Gedeputeerd worden Gedeon van Deijnse en Isaacus Hoorenbekius. — Missive van de Classis Tholen inzake een collecte voor dit doel.

3 December 1643 (fol. 64 v° v.). — Rapport dat de Staten de collecte hebben toegestaan op voorwaarde dat zij zal geschieden volgens de order der respectieve magistraten en dat de opbrengst zal gebracht worden naar de wisselbank te Middelburg om vervolgens door de heeren Raden met de gecomiteerden van het Parlement gedistribueerd te worden. De Classis, „oordeelende deselve Clausule te strijden tegens Godts woort ende de oude order voor desen in kerckelijcke collecten gebruijckelijck," besluit op den ouden voet te collecteeren

„sorge dragende dat de colligeerde penningen werden gebracht inde respective kerckenraden om dan gesamentlijk bijeengebracht te werden inde classe ende alsoo tot soelagement der gereformeerde gemeijnte van ijerlant geïmployeert te werden.”

17 December 1643 (fol. 65 v.). — Brief van de Classis Tholen in zake den bedroefden toestand van Engeland. Bij de Staten van Zeeland zal aangedrongen worden op het uitschrijven van een vast- en bededag. Dit wordt opgedragen aan Deynsius en Appollonius. — Deynsius, Horenbekius en Brandius zullen zich in zake de collecte hebben te wenden tot de Staten en de magistraten.

7 Januari 1644 (fol. 66). — Gecommitteerden van de Classis Goes geven te kennen dat zij zijn „aengesocht van eenen mr. hugo pieters predicant in nieuw engelant afgesonden vant parlement van Engelant over het stuc van opheffinge van penningen op depositie voor het parlement.” Ook Teelingius heeft uit naam en last van Pieters hierover gesproken. De Classis verklaart, dat „sulcx niet en behoort tot dese vergaderinge”; dit zal „int minnelijck” aan Pieters worden medegedeeld. — Tevens een vraag omtrent de wijze waarop de collecte voor Ierland wordt gedistribueerd.

25 Februari 1644 (fol. 68). — „Mr. Spranch schotse predicant tot vere heeft aen dese vergaderinge overgelevert eenen latinschen brief geschreven vande gedeputeerden van de nationale sijnode der schotse kercken daerbij oock gevoecht was een gedruct latins exemplaeer van het verbont tusschen de schotse engelse ende ijertsche protestanten gemaect.” Voorts bevat de brief een antwoord op het schrijven der Classis, de verzekering „van haren oprechten ijver ende devoiren tot be-

waringe van de H. waerheijt ende goede ordre inde kercke”, en een ernstig verzoek om de voorbede der kerken. — De praeses leest een langen Latijnschen brief van de Synode van Engeland in gelijken zin. — Verzoek aan de andere Classen gericht om tegen 22 Maart eenige gedeputeerden te zenden om over deze brieven te handelen; „ende alsoo verstaen wort seer gedisputeert te worden inde kerckelijcke vergaderinge tot Londen over het stuck vande independentie”, wordt goedgevonden dat de deputaten zullen vergaderen „om een missive te concipieren ende met den eersten deselve van wegen dese Classis vooren uijt te senden aen die E. vergaderinge tot Londen met vriendelijck vermaen sy wouden sooveel in haer is haerselven inde regeringe der kercken met naemen int besonder aengaende dat stuck van independentie conformeren met de schotsche ende nederlantsche gereformeerde kercken”.

3 Maart 1644 (fol. 68 v°). — De Classis approbeert den brief door Apollonius opgesteld; vóór de verzending zal hij nog eenmaal in tegenwoordigheid der andere deputaten van de Classis worden gelezen.

14 April 1644 (fol. 69 v° v.). — Rapport van Apollonius over de vergadering van de deputaten der Classen op 22 Maart. Het plan wordt met eenige wijziging aldus geapprobeerd: Aan de nationale synode van Schotland zal een dankschrijven worden gericht, waarin o.m. zal aangetoond „dat wij bereyt sijn t’allertijt door alle kerckelijcke middelen tot den bloede toe de vijanden der waerheijt en onser saliger Religie tegenstaen versoeckende dat de broederen gelieven in consideratie te nemen of het niet goet en is dat sij door haer brieven oock gelieven alle gereformeerde kercken van alle onse provintien en oock van geheel Europa daer de gereformeerde religie de religie van staet is aen te manen dat sij int stuck ende pointen

van religie soodanigen verbont onderlinge mochten aengaen ter eeren godts ende sekeren welstant onses godtsdienst alsoo door onse particuliere Sijnodi alleen in die sake weinich soude kunnen uijtgevoert worden opdat hier door alle de gereformeerde kercken tesamen gebonden sijnde des te sekerder en stercker mochten sijn tegen alle haere vijanden ende wel insonderheijt tegen de liguen en schadelijcke maximen der papisten die haer fortselijck en listelijck tegen de gereformeerde kercken door geheel de werelt in dese tijden stercken en opmaken". — Ook aan de synode van Engeland zal weer geschreven worden in gelijken geest. En omdat in het schrijven van Walcheren „mentie wert gemaect vande independenten die oock in het Sijnode tot londen als leden sitten en van haere sustinuen en actien aldaer tot nadeel ende verhinderinge van de reformatie der kercken regieringe en publycken godtsdienst in het Rijcke van Engeland, soo is hier op het versoeck der broederen bij de gedeputeerde des Classis van Walcheren onderrichtinge gedaen als dat dese saecke aen haer was gekomen uijt de particuliere brieven van de gedeputeerde van Schotlant in het synode van Londen door mr spranch schots predicant ter vere als oock door seker publyck geschrijft vande independenten onder den naem van een appologi voor hen uijtgeven waer in de Regieringe vande gereformeerde kercken van vrangkrijck schotlant en nederlant etc. in velen deelen te onrechten wert beswaert en eenige positiën gestelt ende seer nadeelich de reformatie vanden publycken godtsdienst en kerckelijcke regieringe in engeland". Van den brief der Classis Walcheren is voorlezing gedaen; terwijl een nadere beslissing zal volgen.

23 Juni 1644 (fol. 76 v°). — De zaak der Independenten wordt uitgesteld, „wanneer men naerder licht uut hare schriften sal arbeijden te krijgen door D. Teelingium en D. Appollonium".

28 Juli 1644 (fol. 77). — Opnieuw uitgesteld.

4 Augustus 1644 (fol. 77 v°). — Appollonius en Max. Teelingius hebben eenige Theses van de voornaamste gevoelens der Independenten, „die sij uut hare schrijften hebben bijeengesteld,” voorgelezen. Het oordeel der Classis dienomtrent wordt uitgesteld.

18 Augustus 1644 (fol. 78 v°). — De Classis vindt goed dat Appollonius „int korte eenige theses en antitheses ende de gronden van dien sal bijeenstellen nopende de principaelste pointen welcke dies aengaende in synodo van Londen werden geventileert opdat de Classis die gesijen hebbende oordeelen mach of het dienstich sal sijn die de andere Classen toe te senden om alsoo daernaer gesaemnentlijck te resolveeren wat dat over dese saecke best diende gedaen te worden.

1 September 1644 (fol. 79). — Apollonius heeft zijn theses enz. gereed.

15 September 1644 (fol. 80 v°). — Apollonius heeft alles voorgelezen, „welck schrijft alsoo het tamelijck lanck is oordeelen de broeders dat het best sal werden gerevudeert en overwogen door eenige gedeputeerde welcke sijn D. d'herdius jodocus larenus Isacus Hoornbekius maximilianus teelingius Cornelis beuckelarius en melchior bursius. — Gelezen wordt een brief van de Synode van Edinburgh (4 Juli 1644), waarvan een copie staat opgenomen.

29 September 1644 (fol. 83). — Een brief gelezen van Johannes van Dorth, predikant te Sluis, en Abraham Wilsens, predikant te Muijden, beiden zullen in de Classis van 6 October ontboden worden.

Zie voor dezen brief Bijlage II.

6 October 1644 (fol. 83). — De geciteerde predikanten verontschuldigen zich; opnieuw ontboden tegen 27 October. — Gedeputeerden rapporteeren dat zij met Apollonius' geschrift zijn begonnen, „welck schrijft opdattet soude moge wechgesonden worden op het spoedijchste soo hebben de E. broederen goet gevonden dat alsoo sijn E. tevreden is dat het als sijn schrijft sal wechgesonden worden met de approbatie vande gedeputeerden het op dijen voet met den aldereersten wechgestuert wierde”.

27 October 1644 (fol. 84). — Appolonius geeft in bedenking om een antwoord te zenden aan de Synode van Schotland. — Van Dorth en Wilsius zullen op de volgende vergadering verschijnen.

3 November 1644 (fol. 85). — Jodocus Larenus zal een brief aan de synode van Schotland opstellen.

1 December 1644 (fol. 85 v°). — De brief, door Larenus voorgelezen, wordt daarna geaprobeerd.—Kwestie van Van Dordt en Wilsens uitgesteld.

*(Rijksarchief, Middelburg; Acta Classis Walcheren 1639-1653.
De opgave na den datum geeft de folio's van dit boek aan,
waar de betreffende resoluties voorkomen.)*

MISSIVE VAN DE PREDIKANTEN JOHANNES VAN DORTH
 EN ABRAHAM WILSENS AAN DE CLASSIS WALCHEREN
 (27 September 1644)

Den Vrede Christi

Eerw: seer Godsalige, Hooghgeleerde Medebroeders in Christo J.

Wij hebben uut de Missive D. Brandij verstaen, dat wij nevens andere Broeders versocht worden in Classi den 29 deser te compareren, om te helpen oversien seecker Scriptum D. Apolonij, dat dienstich wort geoordeelt, met den eersten na Engelant gesonden te worden. wat voor een schrift dit zij, en weten wij niet wel; waer geoordeelt is, dat sulcks naer Engelant, en dat met den eersten, dienstich sij gesonden, daer van en hebben wij geen kennisse. wat ons aengaet, t'is ons leet, dat wij door nootsakelicke dingen verhindert worden in Classi te verschijnen, ende dat wij dat Schrift, waeraen alsoo vele kercken hare auctoriteitj souden leenen, ten minsten *niet en mogen hooren lesen*. Doch ten sal den E.E. Broederen niet onbetamelick schijnen, dat wij, als leden des Classis, en op wiens name dat dit Schrift oock soude gesonden worden, tot lossingh' onses gemoets, over dese sake van importantie ons geringh' oordeel, voor soo veel als wij de sake noch vatten, schriftelick, alsoo wij mondelick niet en connen, voorstellen, hoewel wij niet en twijffelen, of de *gequalificeerste* des Classis sullen de sake genoegsaem tot de meeste stichtinge der kercke Christi beleggen en uijtvoeren.

De Schriften D. Apollonij raecken, soo wij oordeelen, de *Fratres indepentes* (sic!), soo genaemt; t'welcke, indien het soo is, soo seggen wij, salvo aliorum iudicio:

Voor Eerst, dat het *gantsch ongeraden is*, die voornoemde Schriften uijt den name des geheelen Classis naer Engelant over te senden. onse Redenen sijn dese:

1, Omdat geen noot van eenige pericliteerende waerheijt en kercke (onses wetens) den E Classem daer toe constringeert.

2, Omdat het ongerijmt is, dat een soo vermaerde Classis haer steeckt in vremde disputen, welckers Status controversiae noch niet en is notoir genoeg, misschien bij de meeste part des Classis.

3, Omdat het ons onbetamelick schijnt, dat soo een aensienlicke Classis haer bemoeijt met uijtlantsche verschillen, daer toe niet expresselick en solemnelick versocht sijnde; *ja haer partije formeert, sonder te voren tot reconciliatie gearbeijt te hebben.*

4, Omdat misschien door dat Schrift de gemoederen niet vereenicht, maer verbittert sullen worden: nu t'is geen cleijne sake in deze conjuncture des tijts tusschen Broederen twist te rockenen ofte te vermeederen.

5, Omdat wij vreesen, dat de Broederen van Engelant, en oock andere Sijnoden en Classen den Classi van Walcheren sal nageven, datse al te veel Meesters wilt wesen, ende dat alsoo die aensienlicke Classis wat van haer respect sal verliezen.

2. Ten anderen, indien dit eerste can goet gevonden worden, soo seggen wij, dat het evenwel ongeraden is, dat de Schriften *van een Predicant* geconcipieert, en gestelt, sullen overgesonden worden op d'auctoriteijt des gantschen Classis, met soo slechts eens voor de E.E. Broeders overlesen, ofte soo slechts van weijnige eens ter loops oversien te worden; onse Redenen sijn dese:

1, Omdat het niet wel mogelijk en is, soo dadelick, ex tempore, den rechten gront aller woorden en redenen van grooten gewichte, gelijk als hier, recht te connen vatten, die een ure tijts ofte daer ontrent van nooden hebben, om gelesen te worden, ende daer op soo een goet en vast gegrondeert advijs te geven.

2, Omdat het een groote lichtveerdicheijt is, den Theologanten onbetamelick, op staende voet voor goet ofte quaet te keuren datgene, welckers gront men noijt voor desen heeft geweten, ende waer van men noijt geen recht ondersoeck en heeft gedaen, ende oock niet wel en heeft connen doen; ten ware men oordeelde, dat wij ons als blinde door *de oogen en auctoriteijt van eenige mosten* laten leijden. ons belangende, wij en souden niet geern lasteren, dat wij niet en weten.

3, Omdat het *onchristelick* is, ende vrent van de ware broederlicke liefde, sonder seer nauwe ondersoeking van pregnante saken soo op het lichtste sich selven te canten tegen die gene, welckers leven is vol van Godsalicheijt, ende voor de menschen bijna onberispelick ende welckers leere oock, ten minsten soo veel de principaelste fundamenten der Religie aengaet, overeencomt met de gesonde woorden onses Heeren J. Christi, ende met de leere, die na de Godsalicheijt is.

4, Omdat het ongerijmt is en gantsch onbehoorlick, dat de Predicanten ofte oock wel de Kercken hare auctoriteijt en macht sullen wechgeven onder de Schriften van een persoon ofte van weijnige, ende dat tot en in soo een sake, die se noch niet recht en verstaen, ofte tot en in het veroordeelen van sulcke personen, welckers gevoelen sij noch niet wel en hebben gevat.

5, Omdat niemant en behoort begeerich te wesen, met de blinde auctoriteijt van vele sijne particuliere Schriften aensienlick te maken. is het Scriptum goet en stichtelick, wat ons aengaet, wij gunnen seer geern den aucteur daer van d'eere;

die daer over niet gearbeijt en hebben en geen ofte weijnich kennisse van saken en hebben, en comt daer van geen eere.

Doch connen die Schriften met stichtinge worden gesonden, soo behoorde ijder Predicant, sijnde een lidt des Classis, de selve al voren met rijpe sinnen in sijn Musaeo te lesen en te herlesen, in de vreesse Gods te overwegen, ende na den rechten toetsteen, het H. Woort Gods, getrouwelick te examineeren ende te beproeven; met den kerckenraet te communiceeren ende

3. als dan na d'aenroepinge van Gods H. name/een gesont oordeel, een oordeel na waerheijt daer over te strijcken. anders, E. Broeders, en connen wij niet goet vinden, dat dit Scriptum soude gesonden werden: en soo het geschiet, en eenige onhejlen daer uijt ontstaen, soo wenschen wij, dat sulcks den geheelen Classi niet en wierde toegerekent.

niet anders hebbende bevelen wij den E.E. Broederen des Classis den woorde ende genade Gods. in Sluijs den 27 Septembris anno 1644.

U. Eerw. seer Godtsaelige Hoogh-geleerde
Classicale vergaederinge
seer Dienstwillige Dienaers in den Heere
Johannes van Dorth pastor eccl. Slusanae.
Abraham Wilsens Eccls Mudensis.

(Adres:)

4. Eerw. seer Godtvrugtige Hooghgeleerde
De Broederen Dienaeren des Goddelicken
Woorts Classicaliter vergaedert
Tot
Middelborgh.

(Zegel)

*(Rijksarchief, Middelburg; Archief Classis Walcheren,
Portef. 24, nr. 518.)*

AANTEEKENINGEN

¹ *Die Frage nach der Kirche. Vorträge aus der ersten Theologischen Woche des Reformierten Bundes in Elberfeld vom 19. bis 23. Oktober 1925.* Elberfeld, Buchhandlung des Erziehungs-Vereins, Chr. Buyer, G. m. b. H., 1927. Het referaat van Prof. Lang vindt men *aldaar*, S. 48-71.

² a. a. O., S. 48. — Nog wijs ik op den slotzin der verhandeling: **Jedenfalls verdient der Kongregationalismus, als selbständige protestantische Kirchenform, ganz anders als bisher in Kirchengeschichte und Kirchenrecht beachtet und gewürdigt zu werden.**

³ *Tractaat van de reformatie der kerken. Aan de zonen der Reformatie hier te lande op Luthers vierde eeuwfeest aangeboden* door Dr. A. Kuyper. Volksuitgave. Amsterdam, Höveker & Zoon, 1884, blz. 44 v.v..

⁴ Zie ook: *Kerkelijk Handboekje bevattende de Bepalingen der Nederlandsche Synoden en andere stukken van beteekenis voor de Regeering der Kerken.* Uitgegeven door P. Biesterveld en Dr. H. H. Kuyper. Kampen, J. H. Bos, 1905. Inleiding, blz. XII v.v..

⁵ De oudere litteratuur wordt vermeldt door J. G. de Hoop Scheffer, *De Brownisten te Amsterdam gedurende den eersten tijd na hunne vestiging, in verband met het ontstaan van de broederschap der Baptisten*, in: *Versl. en Meded. der Koninkl. Akad. van Wetenschappen. Afd. Letterk. 2de Reeks. 10de Deel*, Amsterdam, 1881, blz. 203 v.v., 302 v.v. (Dit werk verscheen in Eng. vertaling onder den titel: *History of the Free Churchmen called the Brownists, Pilgrim Fathers and Baptists in the Dutch Republic 1581—1701, by the late J. de Hoop Scheffer, D. D. With a Memoir, translated from the Dutch by J. de Hoop Scheffer.* Andrus & Church, Ithaca, N. Y., [1922]). — Na 1881 noem ik: Dr. H. C. Rogge, *Brownisten te Leiden*, in: *Arch. v. Ned. Kerkg.*, VII, blz. 423 v. — A. Eekhof, *De nieuwste literatuur over de Pilgrim Fathers*, in: *Stemmen des Tijds*, IX (1919/20), blz. 123 v.v. — H. M. van Nes, *De Pilgrim Fathers herdacht, aldaar*, X (1920/21), blz. 15 v.v. — Dr. A. Eekhof, *Drie onbekende dokumenten betreffende de Pilgrim*

Fathers in Holland, in: *Ned. Arch. v. Kerkg.*, N. S., XVI, blz. 1 v.v. — Sir William J. Collins, *The debt of English Non-conformity to Holland*, *l.a.p.*, blz. 163 v.v. — Dr. A. A. van Schelven, *Engelsch Independentisme en Hollandsch Anabaptisme*, in: *Ned. Arch. v. Kerkg.*, N. S., XVII, blz. 108 v.v. — Dr. A. Eekhof and Dr. E. F. Romig, *John Robinson*, in: *Ned. Arch. v. Kerkg.*, N. S., XXI, blz. 241 v.v. — Dr. J. Lindeboom, *Stiefkinderen van het Christendom*, 's Gravenhage, Mart. Nyhoff, 1929, blz. 311 v.v..

⁶ Voor deze bronnen zie men: Ch. Burrage, *The early English Dissenters in the light of recent research (1550—1641)*. 2 vol. Cambridge, Univ. Press, 1912, bij wien men ook een opgave der Engelsche litteratuur vindt. — Zie voorts *R. G. G.*², III, Sp. 1203 f.f..

⁷ Zelf wezen de Independenten deze vereenzelviging met de Brownisten ten stelligste af, gelijk bijv. gebeurde in 1644 door de 5 Independentistische leden der Westminsterse synode in „An Apologetical Narration” met de volgende woorden: we believe the truth to lie and consist in a *middle way*, betwixt that which is falsely charged on us, *Brownism*; and that which is the contention of these times, the *authoritative Presbyterianial government* in all the subordinations and proceedings of it, aangehaald door W. M. Hetherington - R. Williamson, *History of the Westminster Assembly of Divines*⁴, Edinburgh, 1878, p. 184 f.. Door hun bestrijders, met name Thomas Edwards in zijn „Antapologia”, werd echter aangetoond dat er nauwere verwantschap bestond met de Brownisten dan zij zelf wilden toegeven; verg. *l.l.*, p. 188. — Onjuist is de voorstelling, gegeven door Dr. H. Bouwman, *Gereformeerd Kerkrecht*, I, Kampen, Kok, 1925, blz. 267: 't Independentisme wortelt niet in de Puriteinsche beweging, maar in het separatisme van Robert Browne, die zelf onder invloed stond van Nederlandsche Anabaptisten. Deze voorstelling wortelt in een verkeerde opvatting van het Puritanisme, verg. R. Bronkema, *The essence of Puritanism*. Diss. V. U., 1929, passim, vooral p. 49, 60 f.. Niet minder dan de Presbyterianen zijn ook de Independenten uit de Puriteinsche beweging voortgekomen, al zijn op de laatstgenoemden tegelijk ook andere factoren van invloed geweest; verg. Ch. Burrage, *Early English dissenters*, I, p. 33, 68, 281. Zie ook: G. B. Tatham, *The Puritans in power. A study in the history of the English church from 1640 to 1660*. Cambridge, Univ. Press, 1913, p. 1 f.f., welk werk door Bronkema blijkbaar niet is gebruikt.

⁸ Verg. bijv. Honorius Reggius, *De statu eccl. Britannicae*, 1647, p. 65, 68.

⁹ Verg. W. Pauck, *Das Reich Gottes auf Erden. Utopie und Wirklichkeit. Eine Untersuchung zu Butzers „De Regno Christi“ und zur Englischen Staatskirche des 16. Jahrhunderts.* Berlin/Leipzig, 1935, S. 126 f.f. en passim.

¹⁰ A. F. Scott Pearson, *Thomas Cartwright and Elizabethan Puritanism 1535—1603*, Cambridge, Univ. Press, 1925, p. 211 ff., vooral 214 f.. Zie verder: Ch. Burrage, *l.l.*, I, p 101 ff., 114 f., 136 ff.; en W. Steven, *The history of the Scottish Church at Rotterdam*, Edinburgh 1832, p. 315 f.f..

¹¹ F. Nagtglas, *De algemeene kerkeraad der Nederduitsch-Hervormde gemeente te Middelburg van 1574—1860*, Middelburg, 1860, noemt uit deze jaren geen gegevens van dergelijken aard. — Zie voor het oordeel van Cartwright: A. F. Scott Pearson, *l.l.*, p. 212.

¹² Zie de *hierboven*, aant. 5, aangehaalde verhandeling van De Hoop Scheffer. Omdat deze verhandeling niet algemeen bekend is, ben ik in mijn weergave der geschiedenis vrij uitvoerig geweest. Zie ook Dr. G. J. Vos, *Az., Voor den spiegel der historie. Amstels kerkelijk leven van de eerste zestig jaren der vrijheid*, A'dam, 1903, fol. 75, 96 v. — Verg. over Ainsworth en Johnson: *N. Ned. Biogr. Woord.*, IX, kol. 16 v.v., 461 v.v..

¹³ Verg. *Dict. of Nat. Biogr.*, XVIII, p. 365. Het artikel over hem in *N. Ned. Biogr. Woord.*, II, kol. 1323, is niet volledig en dient aangevuld te worden met de gegevens bij De Hoop Scheffer, *t.a.p.*, blz. 251 v., 275, 343. (Zie ook *N. Ned. Biogr. Woord.*, IX, kol. 1037). Voorts Ch. Burrage, *l.l.*, Index, i.v.; W. H. Burgess, *John Robinson*, London, 1920, Index, i.v..

¹⁴ *J. Taffinus en J. Arminius aan F. Junius*, 3 Maart 1599, in: *Praestantium ac eruditorum virorum Epistolae ecclesiasticae et theologicae*³, Amstelredami, 1704, p. 78 s.. In dit schrijven worden 10 artikelen vermeld; het elfde, handelende over de wederopneming van geëxcommuniceerden zonder dat dezen genoegzame blijken van boetvaardigheid hebben afgelegd, is weggefallen. De Hoop Scheffer, *t.a.p.*, blz. 254, oppert het vermoeden, dat de kerkeraad de gegrondheid van deze grief niet kon loochenen en haar daarom weglief. Daar alle gegevens in dezen ontbreken, is hier ruimte voor meer dan één gissing. Het vermoeden van De Hoop Scheffer acht ik niet meer plausibel dan andere mogelijke vermoedens; want al zal de kerkeraad de feiten, waarop door de Brownisten werd gedoeld, niet hebben kunnen noch willen loochenen, daarmee had hij nog de gegrondheid der grief niet toegegeven: er bestond tusschen beide partijen een verschil van be-

s c h o u w i n g in zake de tucht. De bekende gegevens laten m.i. niet anders toe dan een non-liquet.

¹⁵ Reitsma en Van Veen, *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden*, I, blz 276.

¹⁶ *Acta van den kerkeraad*, 10, 17 Febr. 1600 (*Arch. Ned. Herv. Gem., Amsterdam, Protocolle No. 3*, fol. 53). De Hoop Scheffer, *t.a.p.*, blz. 254, spreekt van „'t hooghartige antwoord" des kerkeraad. Met hooghartigheid heeft dit echter niets te maken; hier kwam een bepaalde kerkbeschouwing aan het woord.

¹⁷ *Acta van den kerkeraad*, 5 April 1601 (*t.a.p.*, fol. 67): Die geene die haer seggen voorstanders te syn van de Engelse kercke binnen Amsterdam syn haerder sesse als gesonden synde van haere vergaderinge in den kerkeraad verschenen, ende heeft eenen van hen een lang relaes gedaen int Lattyn, twelck sy (in gescrijfte vervaet sijnde) den broederen hebben overgelevert, hier van een weynich gecommunicert synde, is voor eerst goet gevonden datmen versoecken soude dat sy het selfde geschrift souden willen onderteecken twelck zij (nae dat sy tselfde met malcanderen hadden gecommunicert) hebben gedaen, Ende aengesien tinhoudt van tselve geschrift een saeke was van gewichte gelijk de broederen uijt het mondelijck verhael van dien hadden verstaen is geresolveert datmen tselve gescrijfte in duijtsch soude oversetten op dat alle de broederen daer van volle kennisse souden mogen hebben ende datmen daer nae eenige broederen sal committeren die tselfde vlijtich doersien ende daerop alsulcken antwoord ontworpen als de saeke sal vereijsschen, twelck sy den kercken sullen communiceren aeler tselfde aen den Engelschen over wort gegheven, hier in tusschen heeft den broederen goet gedocht dat D. Plancius als preses haer aldusdanigen antwoord int Lattijn soude gheven, Nos maxima cum tristitia vestras audivimus accusationes: confidimus autem omnibus pijs satis superque constare nos ita hactenus Dej gratia, vixisse, ut semper apparuerit inter dicta et facta nostra optimus consensus utpote qui promissa fideliter assidue praestitimus. In vera Dej Ecclesia semper viget vera Christiana charitas, quae omnino aliena est ab accusandi et condemnandj libidine. vestra autem verba graves continent accusationes si essent vera sed magnas continent calumnias, si sint falsa et ea vero esse eiusmodi, suo tempore (Deo adiuvante) re ipsa docebimus, Welcke woorden in duijtscher tale aldus luiden Wij hebben met grooter droeffenisse aengehoort uwe beschuldige. Maer wij vertrouwen dat allen Godtvruchtigen meer dan genoehsaem bekent is dat wij tot noch toe door Godes genade alsoo hebben geleeft dat onse

woorden met onse wercken altyt wel hebben geaccordeert, alsoo dat wij onse beloften tallen tijden getrouwelycken syn naegecomen, die waere Christelycke liefde heeft geduerich plaetse in de rechte kerck Godes, welck gansch vreemt is van de quade luste tot valsche beschuldigingen ofte verdoemingen: Maer uwe woorden indien dselve waerachtich waeren soudent in haer vervaten seer swaere beschuldigingen, maer soo dselve valsch ofte onwaerachtich sijn, vervaten dselve in haer seer groote calumnien. Ende dat dselve soodanich syn, sullen wy met Godes hulpe tsijnder tijt metter daet bewysen, Dit antwoord by haer verstaen synde hebben sy tselve bij gescript versocht, ende als hen dat (niet tegenstaende sy daer op seer aenhielden) is geweygert overmits de kercke niet gewoon is alsulcke antwoorden bij gescript te geven, hebben sy endtlyck versocht datselve antwoord noch mochte gerepeteert worden maer alsoomen beducht was, dat sy teene ofte tander woort qualyck soudent mogen misduijden, ende dat dit antwoord ten principale niet diende is hen dat meede afgeslagen, daermede sy wecht gegaen syn.

¹⁸ Zie *boven*, aant. 14.

¹⁹ Reitsma en Van Veen, *t.a.p.*, blz. 306 v.v.; zie ook J. Hoornbeek, *Summa contro.*, p. 651. — Ik neem aan, dat deze zaak door den kerkeraad bij de synode aanhangig is gemaakt, en niet door de classis (Dr. G. J. Vos Az., *Voor den spiegel der historie*, fol. 97, laat de mogelijkheid van beiden open); omdat er in de Acta der classis in het geheel niet van wordt gerept.

²⁰ Ik vermeld hier nog een besluit der Zuidhollandsche Synode van Delft (1596), art. 28: Opt tweede, belangende de Engelschen, Brouwnisten genaemt, dewyle deselve vreemde opinien dryven, is noodich geacht, dat de kercken ter plaetsen, daer sy commen wonen, daerop letten ende de gemeenten daervoor waarschouwen; verg. Reitsma en Van Veen, *t.a.p.*, III, blz. 71 v.. Uit de Boswell Papers blijkt dat de classis Leiden omstreeks 1630 bezwaar maakte den Engelschen predikant te Leiden als lid toe te laten, omdat hij „is of a rigider Discipline” dan men in Nederland had; verg. Burrage, *l.l.*, II, p. 278.

²¹ Een opgave van alle Engelsche predikanten, die in 1633 in Nederland waren, treft men aan bij Burrage, *l.l.*, II, p. 276 f.. Zie ook een mededeeling, in 1634 aan Boswell gericht: it is manifest, that the Dutch ministers doe mislike our Non-Conformists . . .; verg. Burrage, *l.l.*, II, p. 285. — Zie ook [Jac. Lydius], *Historie der Beroerten van Engelandt*, 1647, blz. 68, die mededeelt dat van niemand uit de Geref. kerken bekend is dat hij zich bij de vergaderingen der Brownisten heeft gevoegd.

²² Verg. *Praest. ac Erudit. virorum Epist. eccles. et theol.* ³, Amstelredami, 1704, p. 65—85; De Hoop Scheffer, *t.a.p.*, blz. 248 v.v.; F. W. Cuno, *Franciscus Junius der Ältere*, Amsterdam, 1891, S. 180 f.f.; *Biogr. Woord. v. Prot. Godg.*, IV, blz. 611.

²³ F. W. Cuno, *a.a.O.*, S. 181, laat de toezending ten onrechte in 1596, het jaar van de eerste uitgave der bedoelde Confessie, geschieden.

²⁴ *Praest. ac Erudit. virorum Epist.*, p. 83.

²⁵ Verg. *R.G.G.* ², V, Sp. 1891 f.; *P.R.E.* ³, XXI, S. 176 f.f. Ik gebruikte W. M. Hetherington ⁴-R. Williamson, *History of the Westminster Assembly of Divines*, Edinburgh, 1878, en W. Beveridge, *A short history of the Westminster Assembly*, Edinburgh, 1904. Het is te betreuren, dat men in Nederland tot dusver betrekkelijk weinig aandacht heeft geschonken aan de Westminster'sche synode. — Honorius Reggius, *De Statu ecclesiae Britann.*, 1647, p. 50, acht het een fout dat het Parlement niet terstond in plaats van het episcopaat, althans voorloopig, een andere kerkregeering heeft ingevoerd.

²⁶ Men zie slechts den pamfletten-catalogus van Knuttel op de bedoelde jaren.

²⁷ F. Nagtglas, *De algemeene kerkeraad der Nederduitsch-Hervormde gemeente te Middelburg van 1574—1860*, Middelburg, 1860, blz. 120.

²⁸ *Acta classis Walcheren*, 5 Maart 1643. Uit de Acta dezer classis, voorzover zij betrekking hebben op de relaties met de Engelsche kerken gedurende deze jaren, heb ik extracten opgenomen in Bijlage I van dit geschrift, waarheen ik ook voor het vervolg wel mag verwijzen. — Zie ook L. van Aitzema, *Saken van staet en oorlogh*, II, blz. 928 v.v. (aldaar ook den brief der kerken aan de kerken van Schotland in Nederlandsche vertaling; zie *Pamflet-Knuttel*, 4991).

²⁹ De brief aan de Engelsche kerken, opgesteld door Apollonius (verg. *Acta classis Walcheren*, 4 Juni 1643), is in druk verschenen; een exemplaar er van berust in de Kon. Bibl. (*Pamflet-Knuttel*, 4990).

³⁰ Zie voor het bedrag dezer collecte: F. Nagtglas, *t.a.p.*, blz. 121. Verg. verder Dr. W. P. C. Knuttel, *Acta der Part. Syn. van Zuid-Holland*, II, blz. 504.

³¹ *Acta classis Walcheren*, 25 Febr. 1644.

³² Verg. Hetherington, *l.l.*, p. 131 f.f., 152 f.f.; W. Beveridge, *l.l.*, p. 55 f.f.. De leidende Independenten waren: Thomas Goodwin, Philip Nye, Jeremiah Burroughs, William Bridge en Sidrach Simpson.

³³ Zie ook L. van Aitzema, *Saken van staet en oorlogh*, II, blz. 991: In dese tijd begosten de Independenten in 't Parlement ende in Engelandt considerabel te worden.

³⁴ *Acta classis Walcheren*, 3 Maart, 14 April 1644.

³⁵ Verg. *Biogr. Woord. v. Protest. Godg.*, I, blz. 199 v.v.; voor dit uitnemende artikel werd ook gebruik gemaakt van de *Acta der classis Walcheren*. Zie ook Dr. J. A. Cramer, *De theol. fac. te Utrecht ten tijde van Voetius*, blz. 281, noot 3. — Apollonius verdient, dat aan hem een breedere biographie wordt gewijd.

³⁶ *Acta classis Walcheren*, 23 Juni, 28 Juli, 4 Aug., 18 Aug. 1644.

³⁷ *Acta classis Walcheren*, 1, 15 Sept., 6 Oct. 1644. Het geschrift werd te Londen in druk uitgegeven; verg. *Biogr. Woord. v. Protest. Godg.*, I, blz. 204 v. — De Univ. bibl. te Leiden is in het bezit van een exemplaar, dat getiteld is: *Consideratio quarundam controversiarum ad regimen ecclesiae Dei spectantium, quae in Angliae regno hodie agitantur. Ex mandato et jussu Classis Walachrianae conscripta; a Guilielmo Apollony verbi Dei apud Middelburgenses ministro. Et ab ecclesijs Walachris ad ecclesiarum suarum sensum et consensum judicandum transmissa, ad synodum Londinensem. 16. Octobris, Anni 1644.* Londini, typis G. M. sumptibus Georgij Tomason ad insigne Rosae in Coemiterio D. Pauli, 1644 (XX, 180, IV p.; 8°.); en op welks titelblad geschreven staat :sum Joh. Polyandri a Kerckhoven ex dono auctoris. De opdracht, gedateerd „ipsis Calendis Novembris, anni 1644”, richt zich tot Guilielmus Boreel, Joannes de Reede en Albertus Joachimi, gezanten der Staten-Generaal (zie over deze ambassade naar Engeland: L. van Aitzema, *Saken van staet en oorlogh*, II, blz. 816, 818, 844, 931, 935). Voorts is opgenomen een brief der Walcherensche kerken aan de synode van Londen, gedateerd 16 October, waarin het o.m. heet: operam hanc nostram conferimus, ut scismatum semina evellantur, divinum Ecclesiae Christi regimen inter vos stabiliatur et vera vobis regni Christi pax adducatur”; alsmede de approbatie door de deputaten der classis, gevolgd door het „Imprimatur” van Ja. Cranford (16 Oct. 1644). Deze missive is gedeeltelijk, met een vertaling in het Nederlandsch, opgenomen in [Jac. Lydius], *Historie der beroerten van Engelandt*, 1647, blz. 214 v.v..

³⁸ Aangehaald door W. Beveridge, *l.l.*, p. 71. Zie ook Hetherington, *l.l.*, p. 301.

³⁹ Verg. Dr W. P. Knuttel, *Acta*, II, blz. 399 v.v., 424 v., 447, 465 v., 470, 476 v.v. (zie Cramer, *De theol. fac. te Utrecht*, blz. 297, noot 1), 504 v., 508.

⁴⁰ Zie bijv. zijn *Politica Eccles.*, vol. I, p. 220 s.s., 293 s.s., 413 s.; vol. II, p. 821 s.s.; vol. IV, p. 117 (uit het jaar 1641), 126 s.s., 138, 152, 161 s.s.. Voorts zijn *Selectae Disput.*, pars III, p. 59 s.s.; V, p. 698 s.s.

(zie ook zijn *Exercitia et Bibl. studiosi theol.* 2, 1651, p 586 s.s.). — Zie ook: Dr. J. A. Cramer, *De theol. fac. te Utrecht ten tijde van Voetius*, blz. 294, 295 v.v., 482.

⁴¹ *Epistola ad nobilissimum virum Davidem Buchananum super controversiis quibusdam quae in ecclesiis Anglicanis agitantur*, 1645. Een exemplaar van dit geschrift, dat, blijkens aanhalingen bij Hoornbeek, afzonderlijk schijnt te zijn uitgekomen, heb ik in ons land niet kunnen ontdekken. Het is echter te vinden in Frid. Spanhemius F.F., *Opera*, Lugd. Batavorum, 1703, II, col 1311—1332 (verg. de Praefatio van den bezorger van dit deel, Johannes à Marck). — Over David Buchanan kan men vergelijken *Dict. of Nat. Biogr.*, VII, p. 184 f..

⁴² Dit *Judicium*, gedateerd „ipsis Calendis Martii, juxta calculum veterem, anno 1645”, is gegeven door Joh. Polyander, Andr. Rivet en Jac. Trigland; verg. *l.l.*, col. 1332. — Spanheim deelt mede (col. 1330), dat spoedig over dezelfde kwesties een „dissertatio” van Salmasius te verwachten is. Bedoeld zal zijn de in 1649 verschenen *Defensio regia pro Carolo I.*

⁴³ Verg. mijn *Samuel Maresius*, Amsterdam, 1935, blz. 305 v.v..

⁴⁴ *Honori Reggi Kemnathensis de statu ecclesiae Britannicae hodierno liber commentarius Una cum appendice eorum quae in synodo Glasguensi contra episcopos decreta sunt*. Dantisci, anno Domini 1647 (een exemplaar in Univ. bibl., Utrecht); verg. het artikel over Hornius in *Biogr. Woord. v. Protest. Godg.*, IV, blz. 304 v.v.. — In de opdracht aan de Zeeuwsche predikanten en ouderlingen heet het o.m.: Nam praeter pietatis, disciplinae et ordinis laudes, quibus Deus nationem vestram supra caeteros Belgas beavit, perspecta hoc bello, pro salute Britannorum, vota et desideria sunt, ac multum vobis Angli, etiam Reipubl. causa, debent. — Een opsomming van de voornaamste leerstellingen der Brownisten vindt men op p. 36 s.s., en van die der Independenten op p. 64 s.s..

⁴⁵ *Historie der beroerten van Engelandt, aengaende de veelderley secten, die aldaer in de kercke Jesu Christi zijn ontstaen. Tsamenge-stelt uyt vele Engelsche scribenten, die, insonderheyt onlanghs, daer van in Engelandt zijn aen het licht gekomen*. Tot Dordrecht, gedrukt by Hendrick van Esch, wonende naest de brouwerije van 't Cruys. 1647 (een exemplaar in de Kon. Bibl., 's Hage). — J. G. de Hoop Scheffer, *De Brownisten te Amsterdam*, blz. 235, vermeldt van dit geschrift een tweede uitgave uit 1649. — Over den auteur, Jac. Lydius, die predikant was geweest bij de buitengewone ambassade naar Engeland (zie *boven*, noot 37), vergelijke men *N. Ned. Biogr. Woord.*, VIII, kol. 1086 v..

⁴⁶ Johannis Hoornbeek *Summa controversiarum religionis etc.*, Trajecti ad Rhenum, 1653, p. 619—725. Deze editie, waarvan ik een exemplaar bezit, werd door mij gebruikt. Er zijn echter latere uitgaven, verg. *Biogr. Woord. v. Protest. Godg.*, IV, blz. 284.

⁴⁷ *Epistolae ad Johannem Duraeum Scoto-Britannum, quâ respondetur Examini Johannis Beverley de Independissimo*, 1660.

⁴⁸ Ik noem uit lateren tijd B. de Moor, *Commentarius perpetuus*, V, p. 53, 74 ss.; VI, p. 45 s.s., 442 s.s., 470.

⁴⁹ Het boek wordt door Hoornbeek in zijn *Summa* meermalen aangehaald; terwijl Spanheim, *Epistola*, col. 1330, zoowel naar Apollonius als naar Voetius verwijst. Zie verder *boven*, aant. 35.

⁵⁰ Reeds het enkele feit, dat een geleerde als Dr. H. G. Kleyn in zijn *Algemeene kerk en plaatselijke gemeente*, Dordrecht, 1888, blz. 323, Voetius een gematigd independentist kan noemen, bewijst m.i. voldoende, dat het niet gemakkelijk is Voetius' standpunt precies aan te geven. Deze kwestie verdient een afzonderlijk onderzoek.

⁵¹ Spanheim erkent dit zelf; verg. *Epist.*, l.l., col. 1330: ad alia negotia vocor . . .; zie ook col. 1323. — Verg. Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers, *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*², blz. 45.

⁵² Zie mijn *Samuel Maresius*, blz. 306, noot 9.

⁵³ Verg. *Biogr. Woord. v. Protest. Godg.*, I, blz. 207 v.: Uit alles blijkt, dat Apollonius een man is geweest met vele gaven van groote betekenissen, en dat in tal van hoogstbelangrijke kerkelijke aangelegenheden in de classis Walcheren, bij voorkeur zijn voorlichting en raad werd ingewonnen.

⁵⁴ *Acta Classis Walcheren*, 29 Sept., 6, 27 Oct., 1 Dec. 1644. Zie den door de bedoelde predikanten, Joh. van Dorth en Abraham Wilsens, bij de classis ingezonden brief in Bijlage II.

⁵⁵ Apollonius, *Consideratio etc.*, p. 1 ss. — Zie ook Spanheim, *Epistola*, col. 1313 s.s.; J. Hoornbeek, *Summa controv.*, p. 644 s.s..

⁵⁶ Apollonius, l.l., p. 13 s.s., voegt er aan toe, dat in grootere kerken soms de practijk wordt gevolgd dat de personen, die belijdenis zullen afleggen, vooraf gedurende eenige weken privatim worden onderwezen; nadat een onderzoek naar hun leven is ingesteld, volgt een onderzoek voor den kerkeraad of voor deputaten van den kerkeraad „Hic mos quamvis laudandus, non quidem contra sed praeter ordinem nostrum Ecclesiasticum est; et in omnibus nostris Ecclesiis non obtinet; quae etiam eundem non ut absolute necessarium urgemus, sed ad majorem prudentiam Ecclesiasticam in re tam gravi et seria adhibemus.”

⁵⁷ *l.l.*, p. 15 s.s.. — Zie ook J. Hoornbeek, *Summa contro.*, p. 643

⁵⁸ *l.l.*, p. 27 s.s.. — Zie ook Spanheim, *Epistola*, col. 1317 s.s.; J. Hoornbeek, *Summa contro.*, p. 673 s..

⁵⁹ *l.l.*, p. 37 s.: cumque earum (sc. ecclesiarum) una ab Evangelio Christi defecit, aliae eam per ministerium Ecclesiasticum et disciplinam Christi ad rectam viam reducere student; et si Ecclesiasticae suae admonitioni auscultare renuat, eam ut Ethnicorum et Publicanorum coetum judicant, vitant et a sancta sua communione arcent.

⁶⁰ *l.l.*, p. 51 s.s.. — Zie G. Voetius, *Pol. Eccl.*, pars I, lib. I, tract. II, cap. V; Spanheim, *Epistola*, col. 1319 s.s.; J. Hoornbeek, *Summa contro.*, p. 656 s.s..

⁶¹ *l.l.*, p. 78 s.s.. — Zie G. Voetius, *Pol. Eccl.*, pars I, lib. I, tract. II, cap. V, quaest. XXIII.

⁶² *l.l.*, p. 105—154. — Zie G. Voetius, *Pol. Eccl.*, pars I, lib. I, tract. II, cap. V, quaest. XX s.s.; cap. XI; — pars III, lib. I, tract. III, cap. II—V; Spanheim, *Epistola*, col. 1322 s.s.; J. Hoornbeek, *Summa contro.*, p. 666 s.s..

⁶³ *l.l.*, p. 149: Classibus et Synodis competit autoritas, particularis alicujus Ecclesiae Synedrium integrum, cum damnando errore Ecclesiam perturbat, aut vitiorum fermento coinquinatam reddit, censura Ecclesiastica notare: et si obstinate perversae doctrinae et corruptis moribus adhaereat, etiam, pro qualitate et magnitudine peccatorum, tremenda Excommunicationis sententia extra spiritualement Ecclesiarum communionem ejicere, et Satanae tradere.

⁶⁴ *l.l.*, p. 153 s.: „Nobis vero haec Non-communicio (uti vocatur) talis actus videtur, quem frater in fratrem, particularis Ecclesia erga particularem aliam exercere potest, quae tamen nullam Ecclesiasticae potestatis censuram aut auctoritatem inter se mutuo exercere possunt: nec illam efficaciam habet ex Dei instituto ut liget in coelo: nec Christi institutione ad hunc finem ordinata est, ut spiritum hominis salvet in die Domini, et aberrantes divinitus doceat non blasphemare: quae legitimae Excommunicationis censurae competunt, Matth. 18. 17, 18. 1 Cor. 5. 4. 1 Tim. 1. 20.

⁶⁵ *l.l.*, p. 155 s.s.; zie ook J. Hoornbeek, *Summa contro.*, p. 680 s.s..

⁶⁶ Ik mag hier wel verwijzen naar een werk, dat een prachtig inzicht geeft in de kerkgeschiedenis van Engeland, n.l.: W. Pauck, *Das Reich Gottes auf Erden. Utopie und Wirklichkeit. Eine Untersuchung zu Butzers „De regno Christi“ und zur Englischen Staatskirche des 16. Jahrhunderts.* Berlin/Leipzig, Walter de Gruyter & Co, 1935 (*Arbeiten zur Kirchengeschichte, 10*).

⁶⁷ Verg. H. Visscher, *Guilielmus Amesius*, diss. Leiden, 1894, blz. 216.

⁶⁸ *l.l.*, p. V.

⁶⁹ Ook de kwestie der ceremoniën in de kerk behandelde ik niet; verg. G. Voetius, *Pol. Eccl.*, Pars I, lib. II, tract. I, cap. VI.

⁷⁰ Ik wijs bijv. op wat de Nederlandsche kerkeraad te Londen in Mei 1644 aan den ouderling Dirck Hoste, die te Middelburg vertoefde en die zou omzien naar een persoon welken men als derden predikant zou kunnen beroepen, schreef; hij moest er op letten „whether some of them might be suspected of leaning too much towards the Independents or Brownists”; verg. J. H. Hessels, *Eccl. Londino-Batavae Archivum*, t. III, pars sec., p. 1931.

⁷¹ Zie *boven*, blz. 17.

⁷² Verg. mijn *Samuel Maresius*, blz. 308.

⁷³ Ditzelfde argument hebben De Savornin Lohman en Rutgers gebruikt tegenover Dr Kleyn, die zich op Spanheim had beroepen; verg. *De rechtsbevoegdheid onzer plaats. kerken* ², blz. 45 (noot).

⁷⁴ Op de kwesties, welke over dit onderwerp gerezen zijn tusschen Dr. H. H. Kuyper en Dr. J. van Lonkhuyzen, ga ik hier niet in. Wel moet ik zeggen, dat deze discussie mede aanleiding heeft gegeven tot de keuze van mijn onderwerp; ik wilde trachten een zelfstandig inzicht in deze zaak te verkrijgen. De studie voor mijn dissertatie had mij trouwens met de Independenten reeds in aanraking gebracht. Ik heb mij met opzet beperkt tot een historische behandeling der stof.

